

ВЕЩНИЦИ ИЛИ Литературен ВЕЩНИЦИ ИЛИ

Една писателка пред Народния съд: Какво, защо, как?

Разговор с Милена Фучеджиева
за филма „Ваймар експрес“
Между истината и милостта

Фани Попова-Мутафова
Двадесет дни във великия Райх
Как се извърши чудото
на Хитлер

Моето софийско детство
Михаил Неделчев

Юбилей
Свежа Дачева

Каузата на книгите
Петя Петкова

Калина Николова
за „Умберто Еко –
Библиотека на света“

Виолета Русева
за *Цветан Марангозов*

Христо Трендафилов
за *славянската литературна*
цивилизация

Спонкагър от филма „Ваймар експрес“

НЕПРЕМЪЛЧАНО

Срещу пустинята в историята

Документалният филм „Ваймар експрес“ на Милена Фучеджиева отново отвори кутията с неотговорени въпроси – за връзката между творчество и езиково поведение, между биография и библиография, между художествена творба, публицистичен текст и обществен ангажимент на писателя, за границите между таланта и морала, за изкушенията на парите и славата в играта на признание, за дилемите между честното и пристрастното споделяне на истории, за тънката нишка, свързваща опазването на морала с патоса на морализаторството... Въпросите нямат край. „Ваймар експрес“ се опитва да даде отговор на поне част от тях – последователно, професионално, без лъжа. Показва как главните герои на филма Фани Попова-Мутафова, Кнут Хамсун и Робер Бразийак в един момент от живота си са извършили избор – всеки в различен контекст и с различни мотиви – да станат привърженици на Хитлер, да пропагандират военната агресия и културната политика на Третия райх в Европа. И съвсем логично се нареждат сред учредителите на създадения под патронажа на Гьобелс през 1941 г. Европейски писателски съюз. Разбира се, никой не може и не се опитва да зачеркне романовата мощ на Хамсун, нито да подцени магнетизма и влиянието на историческата проза на Мутафова. И никой не твърди, че Народният съд в България не е машина за производство на зло. И трябва да сме наясно: Фани

Попова, както и всеки пишещ човек, не заслужава каквато и да е (*лека* или *тежка*) присъда от такъв съд. Раздразнението от „Ваймар експрес“ на някои зрители (както и на хора, които *само са чули* за него) се корени в друго. То се намира извън филма. Струва ми се, че иззира от пустинята около нас, образувала се от навейни във времето пясъци от мълчание и неразработване на толкова много истории и теми от културното ни минало. Тези истории очакват своите документални разкази. Например: биографични филми за ревностни служители на сталинизма сред писателската общност и за техните преобразявания през годините; за прочистването и превземането на Съюза на българските писатели през 1944/1945 г. от БРП (к); за въдворяването в комунистически лагери на десетки писатели и журналисти; за международните писателски срещи след 1977 г. като продукт на легитимацията зад граница на живковизма – обновена версия на същия модел на културна политика, използван първо от Сталин през 30-те години и после от Гьобелс през 40-те... Нека признаем обаче, че за тези липси „Ваймар експрес“ няма вина. Филмът е свършил своята работа по своята тема както трябва. Вината е у всички нас, които знаем достатъчно, понякога работим прилично, но все още не сме направили кой знае какво, за да прогоним пустинята.

ПААМЕН ДОЙНОВ

Национален
фонд
„Култура“

Броят се издава с подкрепата на НФК

ISSN 1310-9561

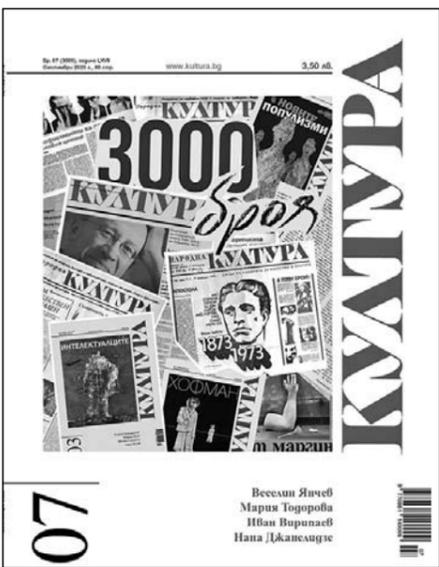

9 771310 956011

Новият брой 185/Есен на „Християнство и култура“ има два тематични центъра – актуалните проблеми на православие и съвременната богословска проблематика. В темата „Проблеми на православие“ са представени текстовете на Андрей Солдатов и Ирина Бороган *Полезните свещеници на Путин* и на Ренета Трифонова *Ретроспектива на една нова пропагандна война*. Богословската проблематика е представена в рубриката „Християнство и истина“ с текстовете на Джорджо Агамбен *Времето, което остава. Коментар на Послание до Римляните* и на Калин Янакиев *Значението на понятието „ипостас“ („лице“) в писмото на св. Василий Велики до братя му Григорий*. Темата е продължена със статиите на Гюнтер Менцинг *История и време във философията* и на Панайотис Бумис *Каноничноправни определения и разграничения*, представени в рубриката „Християнство и философия“. А темата „Библистика“ включва текстовете на Мартин Осиковски *Три библейски аргумента за книжовната свобода* и на Артър Кар *Отношението на ап. Павел към гръцката философия и етическа терминология*. В рубриката „Християнство и изкуство“ е представен текстът на Йоан Василев *Насладата от тишината, в която няма да бъда. Как клетият Вийон се справи с мисълта за свъриешка на дните си*. Броят е илюстриран с фотографии на Борис Ценов от цикъла „Троянски манастир“.

Новият брой на сп. „Култура“ е юбилеен – 3000 брой, откак то издаването съществува. Затова този брой е 90 страници; вътре в него можете да откриете емблематични автори и текстове, публикувани още във в. „Народна култура“, както и гледните точки на дългогодишни наблюдатели на издаването като проф. Георги Каприев, Митко Новков или Диана Попова – за задачите на „Култура“ вчера и днес. И още: как мислим Септември '23 – кръстосване на интерпретациите на историците проф. Веселин Янчев и проф. Мария Тодорова. В рубриката „Идеи“ – гледните точки на Тимоти Гартън Аш, Брайън Боек и Робер Редекер. И още: разговори с Иван Вирипаев, Нана Джанелидзе, Ангел Станков, Александър Секулов и Галин Стоев. Фотографиите в броя са от архива на Тодор Кемилев, а разказът „Богородица“ е на Деян Енев.

Ада Кале и пеперугеното дърво – загубени, но целунати от Господ

„Ловецът на пеперуди“ на Костадин Костадинов е роман, който разкрива една цяла енциклопедия от човешки души. Души – пъстри, различни, пеперугени, разгръщащи цветовете и нюансите на персонажите – на пръв поглед толкова контрастни, но обединени в едно – увековечаването им след смъртта. Романът представя красивата и тъжна картина на Ада Кале – загубеното място, целувано от Господ, осядено

да бъде залято от водите на Дунава. Място, около което авторът описва историите на много хора, разгледани като редки пеперуди, които въшност са и последните му жители. Място, в което възкръсват легенди и такова, което въпреки неизбежния си край, приветства, отваря врати за истории, пътешествия, любов, изкуство, смърт и свобода. Място, което пази в дълбините си голяма и пъстра колекция от пеперугени души и изгълбани върху камък имена на хора.

„Ловецът на пеперуди“ е завладяващ и интересен роман, който буквално и преносно потапя. Потапя в света на пеперудите – с обогатяваща и интересна за тях информация, в света на Ада Кале и неговата история, в отминалия свят на революционни действия и бягства, в света на пътуванията, екзотичното и далечното. Романът е както исторически, така и философски. Въпреки това, че тъгата и смъртта са основни мотиви в разгръщането на сюжета, авторът ги представя изчистено, ясно и лишено от трагизъм, така че да не навяват усещането за край, а напротив – за свобода, продължение, полет.

Началото на романа потапя в приключенията на участниците в гребния поход в регатата ТИД, а след това задълбава в посещенията на един от гребците в дома на Лазар Караиванов – сладкодумен събеседник, който има много пеперугени истории за разказване и който търси слушател, на когото да предаде свидетелствата си, натрупани през отминали времена. Роден малко след Освобождението, Лазар увлекателно разказва за детството си, за преживяванията си като мъж и най-вече за това как е станал ловец на пеперуди.

Костадинов изгражда своя роман върху народно поверие, което обвързва човешките души с образа на пеперудите и което гласи, че когато човек умре, на другия ден душата му бива отнесена от пеперуда, кацаща на мъртвеца или гроба му. Историите на Лазар се позовават на това поверие и представят различни човешки животи, завършващи с полета на пеперуда, чиито форми, багри, криле, а дори и име са като огледален образ на починалия. Така за цял един живот Лазар успява да събере цели 87 от „88-те най-забележителни пеперуди на света“ – по едноименната книга на Жан-Анри Фабр, която получава като дете, и ги съхранява в хана на Ада Кале – положени на стена, върху изрисувано дърво с големи синьо-зелени листа – толкова на брой, колкото да поберат всяка една от тези ценни пеперуди.

По интересен начин Костадинов изгражда повестователната рамка на романа – младеж и старец разговарят на остров, който до дни се очаква да потъне. Старец, който сладкодумно разказва за миналото си, докато младият персонаж записва всичко. Така е изградена

сюжетната линия, че напомня на сентенцията „Казаното отлита, написаното остава“. Чрез разговорите между тях се гради цялостната пеперугена история – така сякаш се увековечава и предава. Чрез тях животът на Лазар е проследен хронологично – от раждането до смъртта му. Представен е с всичките му шарки – поредицата от лутания, промени, предизвикателства на духа, пътувания, събоносни срещи. Въпреки че героят променя мислите, действията и намеренията си по време на жизнения си път, това, на което не изменя, е неговата детска страст – ловът на пеперуди. И съдбата му е наистина почти толкова пъстра, колкото и колекцията му от тези ценни крилати създания.

Романът е разделен на пролог, 18 глави и епизод. Завършекът на всяка от главите е интригуващ – понякога вдъхновяващ, понякога трогателен, в други моменти – неочакван и изненадващ. Всички персонажи в книгата са много различни едни от други. Представени са контрастните им съдби, разбираня, трепети и търсения, характери и занимания, но всички те са обединени в едно – нуждата им от свобода и това, че всеки остава следа след себе си.

Ада Кале е центърът и мястото, което събира всички персонажи и истории в книгата. Центърът, който подслонява, обгръща и дори съхранява и пази различните души. Залят от идеология на вече отминал диктатор, островът навява и на усещането за загубената свобода; за края на отминалите времена:

Шарен град беше Ада Кале. Не останаха вече много такива места по света. Никоя власт не ги обича, защото хората им са своенравни и непредвидими. Едва ли и на Чаушеску му е прилягала толкова водноелектрическа централа. Истинската му цел е да заличи Ада Кале, да заличи и спомена за него, защото свободолюбието е заразно.

Костадинов преплита историите една с друга – през историята на Ада Кале се разказва за тази на Лазар, а през Лазаровата история и житейски опит – историята на отминали събития, случили се в България, Европа, а и в света. Множество истории, обединени от пеперугената колекция от странстващи в света души, които са намерили своята свобода и път към вечността.

Няма нищо случайно в този роман. Всяка една история, пеперуда, герой, местност си тежат на мястото и завършват цялостната сюжетна линия. Завършват я така, че читателят да не усети край – така както авторът увековечава Ада Кале. „Ловецът на пеперуди“ е книга, която съхранява. Книга, която сякаш се е превърнала в дом на всички, които търсят свобода. Заради това и пази не само техните души, но и духа на отминалите събития и места, носещи същия свободен порив. Ада Кале и пеперугените души продължават да живеят на страниците на романа, който с чистотата на езика и липсата на драматизъм и претенциозност, приютява. Роман за безкрайността, за силата на писането като съхранител и припомняне, че всичко има начало и край, като краят просто е като един ефирен и лек пеперуген полет, съхранен във времето.

С подкрепата на Столична община

ВИКТОРИЯ ЙОРДАНОВА

Костадин Костадинов, „Ловецът на пеперуди“, ИК „Хермес“, Пловдив, 2022

IN MEMORIAM

Отиде си Сирма Данова (1984–2023)

Тя беше литературен историк, гл. ас. д-р в Софийския университет, преподавател по история на българската литература. Автор на книгата „Кралят физиономист. Автотекстуалност и авторепрезентиране в творчеството на Пенчо Славейков“ (2016), на десетки рецензии, статии и студии, съставител на научни сборници. За своите текстове е носител на редица награди, сред които наградата за критика „Боян Пенев“ в Националния студентски литературен конкурс в Шумен през 2007 г., наградите за дебютна критическа книга – на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“ и „Южна пролет“ (2017) и др. През годините е публикувала рецензии и статии в „Литературен вестник“, както и в много други книжни и електронни издания. Поклон пред светлата ѝ памет!

AB

Свежа Дачева: Моят път беше най-дългият от всички – този, който тръгва от ума и стига до сърцето

Свежа Дачева-Филопова е родена в гр. Нови пазар през 1953 г. Завършила е ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, специалност „Български език, литература и история“. Живяла е в Русе и с. Граматиково. От 1983 г. пребивава с част от семейството си последователно в Истанбул и Рим, а от 1988 г. се установява в гр. Стръомстаг, Швеция. От 1994 г. е аспирант на Института за славянски езици в Гьотеборг, а през 2001 г. защитава докторска степен по етнология в Департамент „История на културата“ в Нов български университет – София. Занимава се с научна работа в областта на фолклористиката, етнологията, митологията, културологията и социологията. Превежда художествена литература от шведски на български: „Скандинавски приказки“, „Приказки“ – Стриндберг, „Антология на шведската поезия“. През 2006 г. излиза Шведско-български, българо-шведски речник, претърпял няколко издания. Автор е на междудисциплинарното изследване на приказен тип „За доброто и за лошото момиче“ (2000). Нейни стихове са включвани в шведски, български, американски и френски антологии. Преводач и консултант по въпросите на работата в Народния университет. От 2003 г. е член на Общинския съвет на Стръомстаг и в комисията по сградостроителство и опазване на околната среда. Отогава досега е и редовен съдебен заседател в Административния съд на Гьотеборг. Член на Съюза на шведските писатели, на Писателски център „Запад“, Съюза на шведските преводачи и Съюза на българските преводачи. Издава поетическите книги „Догето с тръбен вик отвърна“ (1994), „Черни диаманти“ (1996), „Писмо от птичи стъпки“ (1998), „Сенки от друго измерение“ (1999), „Трева между паважа“ (2001), „Utsikt från ett fågelbo“/„Поглед от птиче гнездо“ (на шведски и български, 2001), „В очакване на чужденеца“ (2002), „Случаен пътник“ (2003), „Уча се да бъда Николай“ (2016); „Någon gång har det funnits ett hav här“ („Някога е лежало море тук“, на шведски, 2019), белетристичните сборници „Ще се видим пак“ (2019) и „Vindens gröna hieroglyfer“/„Зелените йероглифи на вятъра“ (на шведски, 2022).

Ще започна оттам, откъдето започнах преди време – първата си рецензия за твоя книга – „Ще се видим пак“ („Скрибен“, 2019). Пиша за книги по поръчка или – по-често – за книги, които харесвам. Тази е от вторите и се радвам, че е така, защото съвпадението между лична биография и творчество е рядкост, а случаят е точно такъв. Във връзка с твоята годишнина и точно затова нека попитам: винаги ли наричаш „пак“ говори за предишна връзка, опит, свързано с носталгия и надежда; винаги ли куклата Пенка ще бъде на една годинка и просто „ей така ще преминем и ние един ден през тунела към отвъдната светлина – като по чудо“?

Да, да и да. Защото Всичко е Едно. Тези, които са почувствали това в сърцето си, ще ме разберат сега. Останалите – по-късно.

Емигриращият човек/герой е човек на Пътя и това е една от водещите теми в дебютния ти белетристичен сборник „Ще се видим пак“. Независимо дали е реално пътуващ човек, или човек, пътуващ в спомените си/сънищата си (или чрез историите на Другия), внишаваш, че „за да се върнеш, първо трябва да заминеш“ (едноименният разказ от книгата). Дълъг ли беше за теб този път? Заминаването се случва, когато успееш да се откъснеш от зоната си на комфорт (във физически или духовен смисъл), въпреки естествения за всеки страх от промените. Моят път беше най-дългият от всички – този, който тръгва от ума и стига до сърцето. Все още го вървя, защото той е път, в който се преплитат безброй пътеки.

Какво е за теб Стръомстаг?

Красивият град на югозападното шведско крайбрежие, който ме прие преди 35 години. Той ми даде едно социално пространство, което ми позволи да осъществя себе си като човек с разнито гражданско съзнание, за което съм безкрайно благодарна.

Позната си изключително като поетеса, преводачка и изследователка в областта на фолклористиката, етнологията, митологията, културологията и социологията. Наред с очакваните теми на пишешите зад граница българи обаче откриваме общи черти със скандинавската съвременна литература. Или?

Обикновено в такива случаи се говори за влияние. Аз бих казала, че моят подход към писането съвпада с шведския. Най-общо казано, той се изразява в оголване – до костилката, до кокала. Чувството, че натрупването на много думи замъглява смисъла или е белег на това, че търсеният смисъл не е ясен и на самия автор.

По време на пандемията „животът спря“, но ти помагаше в Швеция. Как? И защо?

Не съм фен на пандемията, но това спиране беше полезно, защото получихме възможност да се огледаме – около себе си и в себе си. В нашия граничен град много хора загубиха работата си. Имаха нужда от морална подкрепа и помощ при избирането на нови посоки и отварянето на нови врати. За мен това означаваше ценни разговори с дълбоко уязвени и затова – отворени – човеци.

Войната в Украйна? Появя ли и по какъв начин на интелектуалеца в България и в Швеция?

За България – не знам. Ако съдя по ФБ, там, както обикновено, и това е повод за кавги и омрази. В Швеция отваряме вратите си за бежанци украинци и се опитваме да им помагаме кой с каквото може. Аз пак станях настойник на сами дошли деца. Дежавю от 2015-а. Старая се лудостта на войната да не ме зарази. Аз съм санитарката в тила, която помага на пострадалите да съберат останките от живота си.

Знам за позицията ти относно проявите на екоактивистката Грета Тунберг, т.е. за българските реакции. Все пак причините за този разнобой какви са – културни, манталитетни, народопсихологически... Може ли да го коментираш кратко от социологическа гледна точка?

Въпросът според мен опира до възможността или невъзможността на всеки един от нас да открие ценност в различното, вместо да го отрича, поради страх от непознатото. Различното при Грета бяха две неща: острата ѝ реакция, с която искаше да събуди заспалите върху парите си и говорещи насън с два езика едновременно властимащи, както и нейната диагноза, която в никакъв случай не влияе на нивото на нейната интелигентност. Властимащите се възползваха от втората подробност, за да омаловажат думите ѝ, а махленският манталитет отговори като ехо.

Поезията може би остава твоята първа и голяма любов. Доказателство за това са книгите ти с поезия на български език, както и поетическата ти книга на шведски, участията ти в шведски, български, американски, френски антологии. Ще продължиш ли с нея като съществена част от „духовната (ти) биография“?

Писането на поезия беше средство да опозная себе си в развитието. Мисля, че този процес в голяма степен е завършен, което означава, че по всяка вероятност няма да се върна към поезията. Но... „не казвай никога никога“, както казват шведите.

Нека се върнем към началата, към езика, ролята на думите. Кое е водещото, за да напишеш художествен текст – прозаичен или поетичен? Нека вметнем все пак, че и поезията ти, подобно на прозата, е изчистена от подробности, лаконична, защото, както ти казваш, имаш смелостта да гледаш нещата право в очите и да ги предаваш на хартията без поза; и още: „Моите стихове са документални в някакъв смисъл, защото те документират пътя на душата ми“.

Не думите са водещото, а празното пространство между тях, както беше казал някой груг преди мене. Бих добавила, че подредбата на думите е най-важна, защото именно тя води читателя до една или друга асоциация. Тези асоциации градят катедралата на творбата и именно тази ефирна сграда, а не отделни думи е това, което остава в сърцата на хората. Една погрешно кривнала асоциация може да събори и най-високата словесна камбанария.

Преводаческата ти дейност е важна част от творческата ти биография. Превеждаш художествена литература от шведски на български в различни жанрове. Но едновременно с това работиш и върху Шведско-български и българо-шведски речник, което е логично. До какви изводи стига след

Свежа Дачева
Сп. Peter Waldschmidt

уроците на преводите си относно характеристиките на българската и шведската литература?

Не обичам сравненията. Всяко нещо е добро за себе си. Всяка година, около Коледа, по телевизията дават филми по книги на Астрид Линдгрен. В българските преводи виждате една чаровна българска Астрид. Шведската Астрид, която гледа естествено добро и невинното зло с по детски широко отворени очи, голата като новородено и пълна с вселенска мъдрост Астрид не можете да видите. Винаги плача, когато гледам тези коледни филми. Плача и от благодарност, че помагат на сърцето ми да остане отворено за всичко.

Разбира се, условията на живот на Севера (Скандинавия) и Юга (Балканите) са много различни, различен обществен-исторически път имат и народите, населяващи тези територии на Европа. И въпреки това сигурно има неща, които са общи... Хората са общи. Хората по цял свят си приличат. Всеки иска да бъде видян, за да се увери, че съществува. Да бъде нужен, за да не си заминават празни дните му. Да бъде ценен и да не се опитват да го отклонят при нужда и да подаде ръка на груг, когато има възможност за това.

Приказното, приказките заемат особено място в твоите научни и художествени занимания с превод. Да споменем само междудисциплинарното изследване на приказния тип „За доброто и за лошото момиче“ (2000) или преводите на „Скандинавски приказки“, „Приказки“ от Стриндберг. До какви изводи стигна?

Стгнах до извода, че всичко в приказките е истина. Тя може да бъде регистрирана на различни нива: историческо, етнологическо, социологическо, философско, психологическо. Нека не забравяме, че Шлиман е открил Троя само защото е повярвал дословно в „Илиада“ на Омир, която болшинството е смятало за художествена измислица. Не преставайте да четете приказки, ако искате да откривате все нови и нови истини – за мирозданието, за света, за човека и – не на последно място – за себе си.

Нека в края се върнем към социума, социалната сфера на нашия живот, където ти си активна не от днес и вчера. Защо? Животът в Швеция ли е причината, или глобалните събития от последните години, поради които, както казваш, „чувствах, че земята се върти изключително бързо и колкото аз повече бягам, тя толкова по-бързо се върти“, а може би причината е отлитащото време, което след определени години лети все по-ускорено („Направо ми се забиваше свят“)?

Активното ми включване към социума беше резултат от съзнателно взето решение: да отворя пещерата на сърцето си и да започна да раздавам това, което съм натрупала там. За мен социумът се състои от индивиди. Един разговор от сърце към сърце може да промени живота на един човек винаги. Моето лично убеждение е, че спасението или погромът на този свят зависи изцяло от всеки един от нас, от всеки наш миг на чувство-мисъл-действие. Колкото до усещането за бързото въртене на земята, това е било преди година или две, когато съм била по-млада и съветно по-незряла. Сега чувствам, че всичко се случва точно тогава, когато трябва да се случи и въпреки че на практика имам пак много работа, напоследък винаги ми остава време да спра край пътя и като един неизвестен бик да се отбия, да преклоня глава и да потъна в уханията на цветовете. Амин.

Разговора води ВЛАДИМИР ШУМЕЛОВ

Иваïло Знеполски.
„Тоталитаризмът:
Хана Арент, Ерик
Вьогелин, Реймон
Арон“. Институт за
изследване на близкото
минало. Изд. „Сиела“,
С., 2023, 290 с., 20 лв.

Безспорният познавач
на проблема за

тоталитаризма Иваïло Знеполски обобщава десетилетните си разработки в стройно изследване, рефлектиращо върху идеите на Хана Арент, Ерик Вьогелин и Реймон Арон. Така се е получила специфична *метатеория* на тоталитаризма, която прозорливо разгадава противоречията и дискуссионните напрежения около понятието, тълкува новите предложения, неизменно базирани върху натрупващия се исторически опит след 50-те години на XX век в един реформиран, но не и преодолян тоталитарен модел в Източна Европа. Затова книгата е незаменим принос в българската *теория на историята*.

Луиза Генова. „**Карл**
Велики“. Изд. „Ервое“.
С., 2023, 220 с., 15 лв.

Историографският
дебют на Луиза Генова
буди надежди, че
идва нова генерация
историци, които могат
да създават задълбочени,
но и четивни версии на

миналото. Книгата лесно може да бъде определена като „научнопопулярна“, но това в случая не звучи подценяващо. Защото интересът към първия велик владетел на Западно средновековие реабилитира тъкмо увлекателния разказ – с достоверни свидетелства и спорни легенди, но винаги с историческо въображение. Интересен нюанс е своеобразният „дизайнерски“ принос на Карл Велики – за създаването на малката буква и разработването на нова шрифтова система с идеята да направи по-достъпни писането и четенето. Казано метафорично, книгата на Луиза Генова представлява подобна „малка буква“ в българското знание за прочутия владетел.

Чочо Билярски.
„Сталин, Тито,
Димитров,
македонският въпрос
и федерацията
(1944–1948 г.). Три
документални
разказа“.
Изд. „Анико“, С., 2023,
320 с., 20 лв.

Хубаво е, че по темата за „сближението“ между България и Югославия през 1944–1948 г. и за опита за създаване на т.нар. „Южнославянска федерация“ под надзора на СССР се публикува толкова обилна архивна маса. И все пак... На около 3/4 от страниците на тази книга се цитират документи – договори, проекти на споразумения, записки в дневници и бележници, резолюции, протоколи и пр. Авторският текст е по-скоро въвеждащ и свързващ отделните части. По този начин фактическият съставител Чочо Билярски е произвел *своя книга* и се е заявил като автор. Това е въпрос на авторска етика. По-големият проблем е, че иначе ценният документален материал е неугледно структуриран – отделните документи често се „сливат“ в общ нарративен поток, не достигат аналитични коментари и историографски обобщения. Иначе изданието би могло да мине за полезно, но трябва да се чете внимателно, разграничително, умно.

За една „не просто обикновена книжарница“

Разговор с Петя Петкова, управител на книжарница „НБУ в ЦЕНТЪРа“

Как попаднахте в Нов български университет и по-конкретно в Книжния център на университета на ул. „Г. С. Раковски“ в София?

„Попаднах“ е една от най-подходящите думи за началото на „Ерата НБУ“ за мен. Преди дванадесет години се запознах с една чудесна и вдъхновяваща гама – Василена Петрова, която тогава оглавяваше Информационния отдел на Университета. Бяха нужни едва две непринудени срещи, в които се опознавахме като част от голяма и неакадемична компания, след което тя ме покани да стана част от екипа ѝ. И така се гмурнах.

Неслучайно използвам думата „гмуркане“, тъй като на втория си работен ден буквално „влязох в джаза“ на международна конференция по проблемите на Близкия изток – събитие с основен гост и съорганизатор изследователският център на катарската телевизия „Ал Джазира“. За първи път бях в организацията на толкова мащабно събитие с подчертано международно и дипломатическо присъствие, където „кръщенето ми“ беше висок старт за всичко онова, което ми предстоеше в следващите над десет години. Тук ускам да изкажа благодарността си към Василена, от която научих много и която ме накара да заобичам каузата и мисията Нов български университет още преди да го опозная и да го знам така, както го знам днес.

Отделих повече думи за началото ми в НБУ именно поради това, че за тази динамична декада, в която се грижех за менажирането и отразяването на университетските събития, нерядко за протокола и в немалкото (неизбежни) моменти и за връзките с обществеността, добих ценен опит. Вероятно и това е причината, поради която миналата година ръководството ми повери „НБУ в ЦЕНТЪРа“ – пространство не просто за книги, но и отворено за разнообразни събития – от представяния на книги, публични дискусии, до литературни беседи, политически семинари, лекции към учебни програми, а понякога и музикални събития...

С какво този център на книгите печели и вероятно впечатлява посетителите?

Първоначалното впечатление на всеки, влязъл за първи път, най-често е точно този ползък на не просто обикновена книжарница. Екипът ни се старее да придаде един непринуден уют, така че всеки, който ни посети, да се почувства на място, където може да се отпусне, да разлистни избрана книга и дори да изпие чаша чай или кафе.

Може би и това е една от причините

трайно да бъдем предпочетени от студенти и преподаватели от Нов български университет – от департамента по политически науки, Фотографската работилница на НБУ, франкофонската общност и др. Изложбите, които организираме, също са обект на интерес на гостите на „НБУ в ЦЕНТЪРа“, а за годината, в която съм тук, създадохме и трайни партньорства с автори и издателства, които предпочитат именно това място за представяне на новите си заглавия.

Кои от книгите на Издателство на Нов български университет са най-продавани и можете ли да предвидите успеха на дадено заглавие с опита, който сте натрупали досега?

Челната позиция безспорно държат трите учебника по български език за чужденци „Здравейте!““. За времето, в което съм сред книгите, не са слизали от месечната класация на топ 10 най-продавани заглавия. Аудиторията на „НБУ в ЦЕНТЪРа“ е различна от академичната и макар да подозирам, че в кампуса на Университета студентите търсят предимно учебници по различни дисциплини, то при нас публикацията е доста по-характерна. Доказателство за това е интересът към издания, свързани с български личности и история, като „Един много добър човек – Константин Стоилов и политическата добродетел“, Речите на Никола Мушанов, четирите тома от поредицата „Българско юридическо наследство“, двете издания на Мариана Екимова-Мелнишка и Александър Н. Геров „Къщите говорят“ и „Къщите още говорят“ и др. В този контекст бих предвидила успех именно на подобни на тези заглавия.

Освен с представяния на книги се занимавате и с лятна читалня за деца, с популяризиране на сценичните изяви от департамент „Театър“ на НБУ и дори с организиране на събития, свързани с продуктивния и интериорен дизайн. С какви предизвикателства се сблъскахте, лични и служебни, занимавайки се с толкова разнообразни и разнопосочни дейности?

Разнообразните събития не са новост за мен. Опитът, който добих от работата си в кампуса на Нов български университет, обхваща широка палитра от събития – от международни и общоуниверситетски форуми, посетени от стотици гости, до камерни семинари, публични лекции, изложби и много други, всяко само по себе си характерно като начин на протичане, та дори и като протокол. Предизвикателството тук е преди всичко

да успеем да привлечем все по-голяма част от академичната общност и да превърнем мястото в център за обмен на идеи и създаване на връзки, от една страна – между студенти и преподаватели, и от друга – с обществеността на граждани на столицата.

Вече успяхме да увлечем студентски клубове, а от тази година надявам се и Студентския съвет. Бакалаврите и магистрите от програмите на департамент „Нова българистика“ приеха предизвикателството да участват в месечната ни рубрика „Литературни уроци“ – честване на годишнина от рождението на даден автор. Неведнъж се е случвало студенти да отседат и за бърза работна среща при нас.

Кое от събитията, организирано от Вас, няма да забравите?

Събитията сами по себе си имат стройна структура и в съзнанието ми изникват такива, чието съдържание е било по-предизвикателно и запомнящо се – от разгорещени разговори след дискусии и представяния на книги на политически и религиозни теми, до редица впечатляващи със съдържанието си лекции и семинари. И... сглобяването на класическа маримба (2,5 м) в скромното ни пространство като част от музикалното оформление към представяне на поетична книга за музиката.

Имате ли любими занимания извън книгите и всекидневните Ви ангажименти, свързани с работата?

Обожавам да пътувам! Където и да е – незаменимо е онова външение в слънчевия сплит по нетърпението да срещна нови хора, да посетя нови места и да документирам с кадри. Да, откакто се помня снимам любителски. Едно от позитивните неща, на които дадох начало в разгара на Голямото затваряне през 2020 г., беше несъбуждената ми до онзи момент страст към музицирането чрез грамофони. Като човек, който познава клавиатурата на пианото от 6-годишна възраст, работил в среда на класически инструменти, за мен беше истинско предизвикателство да опитам този нов начин на изразяване. И точно както аз „попаднах“ в НБУ, така вкъщи „попаднаха“ два грамофона и се задържаха... докато не се сдобих със свои и започнах да колекционирам плочи. И не на последно място, имам още една голяма страст – скоростният бадминтон!

Национален
фонд
„Култура“

Разговора води
ЛИДИЯ ВЛАСОВА

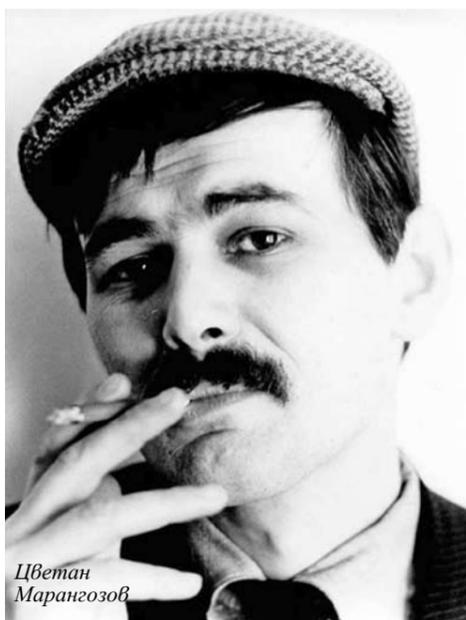

Петя Петкова
чете на
най-малките
посетители на
книжарницата

Цветан Марангозов: „Историята е камъкът на Сизиф“

През декември 1992 г. Цветан Марангозов направи поетическо четене във Великотърновския университет. Неотдавна се беше върнал от Мюнхен в България. През 1991 г. вече беше издал стихосбирките „Деца на Русо“ и „Маймуните на радостта“. Пристигна с издателя Иван Габеров. Беше началото на време, в което пулсираше промяна. Академичните програми вече включваха забравени в предшните десетилетия творци и авангардът все по-определено се открояваше като естетическо събитие на 20-те години на българския XX век чрез концептуалистите поета Гео Милев и прозаика Ч. Мутафов, художника поет Сирак Скитник, поета експресионист Н. Марангозов. Стиховете на младия Марангозов, обявил „дните ми текат назад“, прозвучаха изненадващо с резките амплитуди на емоциите и мисълта в тях и с нетърпимо халюцинативната си образност. Реших, че лирико-биографичната формула „баща и син“, работеща в българското културно възприемие, както и философската универсалия „вечното завръщане“ са начин да бъде представен поетът и ключ към стиховете му. Цв. Марангозов прие тази формула за авторската си идентичност, а четенето – като жест на посрещане в тежко време в родната култура сред имена, едно от които беше биографично родно. През годините (без да го среща повече) до мен достигаха, изпратени от него, второто и третото издание на романа „Безразличният“ (1993, 2000), драматургичните експерименти „Гъбата. Усмивката на страха“ (1995), стихосбирката „Поезия“ (1996), книгата с интервюта „Интимна дистанция“ (1999). Дебютът на Марангозов е през 1959 г. с роман „Безразличният“ е автобиографична фикция, която от първо лице на романолия герой (чете име е името на бащата – Николай) повествова за условия събития, които се повтарят в реалността и след които животът на младия Марангозов ще се промени. В „Безразличният“ има разсейвания от дочерка на бащата авангардист, но романолията естетика преходжа между естетизма на българската модерност от 20-те години и журналистическият патос и тематизъм на литературата от 50-те. С внимание към фигуративните прекодираня Й. Ефтимова различава в „Безразличният“ стилови диалози, културни кодове, философски отпратки, като отвара в романа литературни валенци към поетиката на българските 20-те. Приложеният анализиращ филтър към трите издания (1959, 1993, 2000), съотнасящ трите редактирани варианти на романа със социалната им рецепция, е сполучлив разрез в социологията на четенето и в авторското самосъзнание: „90-те знаят за 50-те различни неща от онези, които са били самоочевидни през 50-те. 90-те имат образ на 50-те,

различава се от онзи, който 50-те са имали за себе си“ (Ефтимова, Й. Опроверганата добродетел. Опити върху Цветан Марангозов. София: ИА „АБ“, 2008, с. 58, 83). Тези огледала за взаимно гледане между темпоралните отсечки, усилията на Цв. Марангозов да накара времената да се редактират взаимно, да обменят различия, да произвеждат селекция на читателската рецепция, са херменевтичен код и в поезията му. Въпреки че в интервю от 1996 г. Марангозов настоява: „няма истинско завръщане“ (Марангозов 1999: 34), той е посрещнат със значещи жестове на приемане: редактор на „Маймуните на радостта“ е Б. Христов, В. Пасков пише предговор към второто издание на „Безразличният“, Зл. Златанов – предговор към „Интимна дистанция. Интервюта“, Л. Левчев е редактор на „Поезия“, редактор на третото издание на „Безразличният“ е Й. Ефтимова. Три десетилетия (времето на отсъствието или на завръщането му) са немалко в житейски план, но за живот или отсъствие в поезията те са психологически трудно преодолим зев, огромен хиатус на лично и литературно време. Стиховете на Марангозов се пишат по следите на отсъстващото време. Проглеждат в пропасти от психологически празноти, претърсват подземия на минали кошмари, преброждат планини от неизречености, преминават през отново надигащи се страхове. Сюрреалистичният пейзаж е единствената видимост на съзнанието, лутащо се в свръхреалност. Езикът излиза извън границите на допустимото, думите изобличават означаемите си, видимостта се срива в гротескни картини. Стиховете се движат по вътрешните стени на памет, която ражда чудовища на съновидението и едновременно се бунтува, съпротивява се, не иска да остане в пейзажа на съня. Неспящият разум трескаво се рови във вакханалиите на съня. Изобличава явното в съновиденията, жадува пробуждане от реалността на кошмарите. Търси пътища към миналото, намира единствено остатъци неразпознаваемост: „Това ли помнят сънищата ми?“ („Монохром“). Потъва в неизпълнимостта на желанията: „Ако те убия насън / ще ти простя наяве“ („Полунощ“). Изгубва се сред множащи се отражения: „Ти ли ме сънуваш или аз теб?“ („Кой кого сънува“). Стиховете са „Деца на Русо“ и „Маймуните на радостта“ носят личностна памет и психологически опит, чиято негативност е несподелима и културно неразбираема извън социалната рецепция на случващото се в България в началото на 90-те, когато за изминалите четири десетилетия и половина започна да се говори по определен начин. Но това проглеждане до подземията на преживяното може да даде

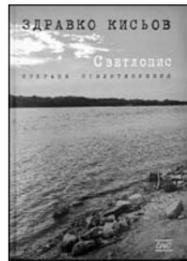

Цветан Марангозов

само поезията, която превръща импулса на актуалното в универсален език. Поезията на Цв. Марангозов ни говори от руините на екзистенциалния потрес. Сюрреалната образност търси метакод в обявените „трупове / на всепризнати изречения“, манифестира естетика на „погледване / на глухонети букви“ („Погребение“). Стиховете са нивелирани от пунктуация, която познава единствено недоверието на въпросителните и ексцесивния възклик на удивителните. Езикът е свидетел на ритуала за края на Красотата („Вакум“, „Трето око“). В разместванията, разцепванията, които наричаме исторически, няма рима за свеклата безпомощност на личните светове. За откъсаното битие няма стихова поетика:

за това състояние... каква дума има?...
и каква рима?... („Без рима“)

Стихът на Марангозов е „радикално некрасив и неблагозвучен“, той „отказва симпатия дори (...) на естественото дихание на разговорността“ (Ефтимова 2008: 87). Радикалната непоетичност активизира сюрреалистичната образност като постмодерна. Тя е говорът на обледявано и никога непотиснато съвпадение със себе си. Азът в поезията на Марангозов е повече от Аз, без да е множествен. Той не е двойствен, не е и Другият в екзистенциалистски смисъл. (Нека не четем буквално стихотворенията „Двама“ и „Другият“.) В интимен план Азът е отражение, „отровено / от живака зад огледалото“ („Огледало“). В морален – е свръхусилие да разбереш Злото, омерзение от срещата с него, частица себепознание в допускането за сходство („Труп“), пароксизъм на собствената смърт като негово изобличение („Възмездие“). Биографичният опит на Цв. Марангозов преходжа между познание за общества, социално знание, прозрение за човешката ситуация, морален потрес, усъмняване в човека и усилие за спасяване на достойнството му. Поезията му носи опита на крайно кризисна екзистенция. Дисхармонията на обществени сгромолявания и социални ексцесии отеква в гранични човешки казуси, в яростни екзистенциални сринове и поетът търси нови и нови аргументи във възривен от историята дебат – какво е човекът. Поетическият Аз на Марангозов е самоизобличението на невинния, готовност да поемеш плесницата, знаейки, че вината е винаги лична, а отговорността – на всички. Чрез свръхличния Аз поезията на Марангозов проглежда в пълзящия потрес от житейското и в ужаса на въпроса „както е човекът“ е готова да понесе товара на невъзможния отговор.

Здравко Кисъов.
„Светлопис. Избрани стихотворения“. Съст. Роман Кисъов. Изг. „Ерго“, С., 2023, 504 с., 25 лв.

За генеалогията и спецификата на философската поезия

на Здравко Кисъов (1937–2015) е писано много, затова тук ще отбележим умението, с което е издадена новата му книга, съставена от неговия син. Изданието демонстрира истински литературноисторически професионализъм – композирано в осем хронологични дяла по години (или етапи) на творчество, повечето от които въведени от оригинални предисловия на автора или от специални бележки на съставителя. Представени са автентични находки от архива на Здравко Кисъов, снабдени с коментари. Предговорът на Калин Донков, послесловието на Роман Кисъов и думите за поета от десетки критици и литературатори обхващат книжното тяло в пълтна мрежа от свидетелства и интерпретации. Заг всичко личи висока работна етика и синова отдаденост. *В името на Отца.*

„Критически портрет на писателя Георги Гроздев“. Изг. „Балкани“, С., 2023, 358 с., 20 лв.

Събрани в един том, статиите и рецензиите за Георги Гроздев очертават разностранното

присъствие на литературна личност, белязала края на XX и първите две десетилетия на XXI век. Дялове за цялостния образ на писателя, за отделните му книги с художествена проза, с есета и разговори, за издателските му инициативи, свързани с български и балкански „живи класици“, укрепват представата за него, която надхвърля традиционното писателско обхващане на литературното поле. Защото на тълкувания подлежат не само романите на Георги Гроздев, които сами по себе си представят специфична версия на *нова България* след 1989 г., но и културностроителните му проекти, чрез които българското пространство се разраства към балканския и европейския свят, включва се в разговора за международното културно общуване като мисия за общочовешко споделяне. Като прибавим и усилията на Гроздев за съхраняване на паметта за големите български писатели през втората половина на XX век, разбираме, че неговият критически портрет е сред най-богатите на гласове и съдържания.

„История и надежда. Юбилеен сборник в памет на проф. Пламен С. Цветков“. Съст. Момчил Методиев, Димитър Гюгуров, Методи Методиев. Нов български университет, С., 2023, 624 с.

Това не е просто сборник „в памет на...“, а том-паметник на колегиална почит към един от най-работливите историци на модерността. Следите на Пламен С. Цветков са продължени от други почерци – на връстници и приемници, които (уж *всеки в своята тема*) отбелязват, макар и с *пунктур*, наличието на българска общност в историографията, за която научната истина, прозряна от визионерски поглед, винаги намира формата си на разказ, който дава знание и възнав.

Кирил Кръстев, Цветан Марангозов и Николай Марангозов

Славянската литературна цивилизация

Рикардо Пукио, заслужилит италиански славист, чиято стогодишнина чествахме наскоро в СУ и БАН, изкова редица термини, които получиха известна употреба в славистиката. Между тях особено място заема *Slavia Orthodoxa*, православно славянство, чиито обединителни признаци бяха религията, кирилицата като обща азбука, общият литургичен език и книжовен фонд. Близък до него е терминът *славянска литературна цивилизация*, обхващащ книжовния фонд, принципино общ за славянските народи. Тук ще разгледаме по-скоро рецепцията на този термин в българската и руската хуманитаристика. Самият термин има своя близък по време конвой от аналогични европейски идеи за цивилизацията и в частност за средновековната, които ще припомним накратко. Хронологически погледнато, най-близко до него е Жак Льо Гоф от третата генерация историци на Школата „Анали“, и по-точно неговата монография „Цивилизацията на средновековния Запад“ (1964, бълг. превод 1999). В нея бе демонстриран нов подход към Средновековието, обективен, без излишна апологетика, но и без омерзителни квалификации, затова историкът нарича периода *Ново Средновековие*. Ако „Цивилизацията...“ на Льо Гоф прехожда и може би повлиява частично на „Цивилизацията“ на Кенет Кларк, то негов последовател за Русия и Източна Европа е Арон Гуревич, особено със своята книга „Категории на средновековната култура“ (1972, 1984), преведена експедитивно на шест езика. Но да продължим с „Цивилизацията“ на Кенет Кларк – този телевизионен Монтен – и неговата очарователна парижка импресия:

Застанал съм на Пон де-з-Ар в Париж. От едната страна на Сена е хармоничната, рационална фасада на Френския институт, построен като седалище на Френската академия към 1670 г. На другия бряг е Лувър, строен непрекъснато от Средните векове до XIX век: класическа архитектура в най-величествената ѝ и самоуверена форма. Нагоре по течението едва съзирам „Нотър Дам“ – може би не най-красивата катедрала, но с най-интелектуалната фасада в цялото готическо изкуство...

Ала от този мост може да се чуе и злорадият, демоничен смях на привидението, което търси разплата за безразличието към давещата се млада жена в *Пагането* на Камю:

Бях се изкачил на Моста на изкуствата и изправен пред паметника на Анри IV, аз се извисявах над острова... аз мен избухна смях.

Цивилизацията включва не само опиянението от живота, но и покрусата, нейна дефиниция изкуствоведът се отказва да даде:

– **Какво е цивилизация. Не знам... Но мога да позная цивилизацията, като я видя; сега тя е пред погледа ми.**

Ясно е, че за историка на изкуството Цивилизацията се изразжда преди всичко от паметниците на материалната култура. Тук К. Кларк следва своя предшественик Джон Ръскин, у когото намира и три недостатъка: 1. Проповед и морализаторство. 2. Липса на концентрация спрямо главния проблем. 3. Злоупотреба с красноречието за сметка на рационалната експликация. Засага обосновка на *славянската цивилизация* от наши историци, филолози и изкуствоведи няма. Частично терминът е засяган от Иван Божилов при аргументацията на концептите – синоними на *Златен век – Преславска цивилизация* и *Pax Simeonica*. Но ако приложим към ранната старобългарска история разбирането за Цивилизацията като съвкупност на пощадени от времето материални обекти, то старобългарската цивилизация наистина е литературна. Това отбелязват с присърбие и нашите възрожденци Васил Друмев, Добри Войников, както и руският поет Виктор Теляков. Тъжни са ламентаците и на Раковски през 1856 край руините на Преслав в „Отлъчье от България...“, а Вазов се обръща с горест към Родината през 1884 г. в „Паметниците на България“:

...бедна си Българю,
от славна старина.

А в бележка под линия поетът допълва: „Отсъствието в Отечеството на някакви какви-годе забележителни древни постройки... е нещо поразително“.

Тъжните руини, това са нашите **Тъжни тропици**.

Останаха са преписи на наши преводни и компилативно-оригинални съчинения, които в много случаи красят чужди

Рикардо Пукио

Кенет Кларк

библиотеки. От крепостите, дворците, храмовете, манастирите, художествените ателиета са достигнали до нас развалини и основи. Една опустошена и затрупана материална цивилизация, за която скъпернически отронват по някоя дума книжовните паметници. Шедьоврите на Велики Преслав са в силно редуциран вид: *Кръглата (Златната) църква*, *Големият дворец*, *Фиалата*, манастирите в Патлейна, Забуите, *Голямата базилика* в Плиска. Символът на Преслав – керамичната икона *Св. Тодор Стратилат*, е реставрирана парче по парче от големия откривател на Преслав, учителя Юрдан Господинов, при есенна оран пък бе намерено *Преславското златно съкровище*. А гордостта на Преславската култура – керамиката, особено рисуваната с цветна глазура, бе открита... в яма за бракувана продукция, там, където изкуството е още само занаят, при това некачествен. Но и това, което е оцеляло (Преслав е превзет поне десет пъти), буди всеобща възхита в музеи и изложби. Другите стари славянски култури? Ако в Преслав са се съхранили преимуществено основите на цивилизацията, във Велика Моравия са се запазили и крайници – на обеци, пръстени, колани. Благодатно поле за хипотези и реконструкции. Труд от типа на тези на Жак Льо Гоф и Кенет Кларк едва ли може да бъде написан спрямо цивилизации като Великоморавската, Великпреславската и Киевската (за нея само споменава Пукио, без да я мотивира). Но остава **Литературната цивилизация**.

Концептът *славянска литературна цивилизация* получи отзвук и в Русия. Ала едва ли трябва да се смята за вдъхновен само от Пукио, впрочем избран за дописен член на Руската академия на науките през 1994 г. Това бе времето на президента Борис Елцин (1991-1999), епизод на Перестройката, социален хаос, но и свобода на слова и идеи. Руските културфилософски построения върху историята и етноспецификата на славянството (и в частност на православно) не се водеха толкова по нашумели западни концепции, в които след Фуко започнаха да доминират постколониални имена от *въздуха на Азия* (Фотев), а черпеха от собственото теоретично наследство. То заема значимо място в руската интелектуална история през целия XIX и началото на XX в. Тясна основа бе Средновековието, такава бе и базата на възникналата през 1929 г. в Париж Школа „Анали“. Мислителите, които импулсиряха руските цивилизационни идеи в наше време, бяха ранните славянофили Алексей Хомяков и Иван Киреевски, по-късно културфилософи с панславистки уклон като Николай Данилевски, чийто капшалаен труд „Русия и Европа. Поглед към културните и политическите отношения на славянския свят с романо-германския“ (1869) е смятан за предшественик на „Залезът на Запада“ на Освалд Шпенглер. Също Владимир Ламански и Константин Леонтиев, разгледали византизма на славянска почва. И още – **евразийската съблазън** (о. Георгий Флоровски), а в наши дни и **неоевразийството** на Лев Гумилов. Цивилизационни идеи извираха от още два центъра.

1. Сектора за староруска литература в Пушкинския дом в Санкт Петербург, ръководен от акад. Дмитрий Лихачов. 2. Московско-Тартуската семиотична школа, с лидери Юрий Лотман и Борис Успенски: тя описваше четвърт век широк кръг от проблеми, чийто ефектен финал бяха **семиотиката на историята**, *Historia sub spacia semiotica* и **културата като взрив**. На практика и двете школи са феноменологически, като Петербургската е по-близко до

историята, а Московско-Тартуската – до теорията. Спрямо православно-славянската литературна цивилизация могат конкретно да се посочат статии на академиците А. Панченко и Д. Лихачов, на Д. Буланин и Г. Прохоров, все петербуржци, завой към романа от типа на У. Еко направи колежата им Е. Водолазкин. В тях се изтъкват няколко специфични черти:

1. Славянската цивилизация се идентифицира обикновено с руската, самата тя се измерва с мирови мащаби, а в помощ ѝ идва лирическата картография на великоруския хегемонизъм. Като пророк Даниел изрича Фьодор Тютчев през 1848 г. в „Русская география“:

Москва, и град Петров, и Константинов град –
Вот царства русского заветные столицы.
Но где предел ему? И где его границы...

2. Концепциите се опират върху идейното наследство на славянофилиите от XIX в., и ранни, и късни, и крайни, и умерени.

3. Тръгват задължително от Средновековието и Светото Писание, но стигат до нашата съвременност. Още няколко специфични момента са посочени от руски културолози, но те се отнасят до Славянската цивилизация изобщо. Тази цивилизация не е единно понятие: напр. руси и поляци са близки етнически и манталитетно, но са разделени конфесионално и историко-политически, почти същото се отнася и за сърби и хървати. Русия носи и товара на **пространствения гнет**, на безбрежни гористи и степни територии. Страни като Полша, Чехия, Словакия, Сърбия и особено България пък столетия наред стенат под ярема на **времевия гнет** – чуждото иго. Славяно-руската цивилизация е органически индиферентна към явления, типични за Запада. Това са рационализъмът като цяло, технологизъмът, икономическите и философските учения (твърди се, че няма изтъкнати славянски философи и икономисти). В замяна на това нейни присъщи черти са роденото лирическо светоусещане, мечтателността, доверчивостта и насрещната ѝ подозрителност, склонността към аскетизъм и саможертва в името на определена идея. Ред особености идват от византизма и неговата първоизходна славянска рецепция – верността към патристиката, наивният мистицизъм, почти пълното отсъствие на Античността и нейните поети, трагедии и митове. Тях Византия грижливо запазва за себе си, в своя версия и само за тесен константинополски кръг, който пише на класически гръцки нейната интелектуална история. Други, по-късни черти са резултат от императивите на соцехтата и са ни близки по време. Утопизъмът, вярата в светлото бъдеще, партийният апел всяка готвачка да управлява държавата (и наистина – тъкачка стана министър на културата), всезнайковщината и неизкоренимото черногледство у нас, българите, леността и несекващото *чака-рака* веселие у други. Поне в България *скара-бира социализмът* тържествуваше и след появата на пицариите. Подобно на Античността през Средновековието, руската класическа литература остана извън набора от съвременни индекси на *Славянската литературна цивилизация*. Ето така бихме могли да съзрем днес тази цивилизация – от гледната точка на двете славянски култури.

ХРИСТО ТРЕНДАФИЛОВ

Из лабиринтите на съзнанието на Умберто Еко

Документалният филм на Давиде Ферарио „Умберто Еко – Библиотеката на света“ е част от програмата на кинофестивала Cinelibri 2023

Не за първи път италианският режисьор Давиде Ферарио отправя поглед към Умберто Еко. През 2015 г. той снима кратко видео, в което италианският професор се разхожда из своята огромна библиотека. Черно-белият проект е представен на Венецианското биенале, а няколко години по-късно служи за въвеждащи кадри на пълнометражния му документален филм „Умберто Еко – Библиотеката на света“ (2023). Седем години след смъртта на Еко Ферарио е съмнял да направи жив и завладяващ портрет на интелектуалеца, разкривайки философските му идеи чрез увлекателни истории, разказани с чувство за хумор и самоирония – качества, които Еко винаги е успявал да съчетава наред с високата академизъм на своите изследвания.

За да разбереш повече за личния свят на Умберто Еко, е нужно да надникнеш през ключалката на невероятната му библиотека. Давиде Ферарио отвежда зрителите в това магическо кътче, където заедно открехваме вратата и попадаме в сложната лабиринтна структура на огромната библиотека, от която дори Борхес би се замаял. А библиотеката освен основен топос на филма е и метафора за мрежата от смисли и значения в съзнанието на италианския учен, разклоняващи се в най-различни и чудати посоки – от семиотиката и любията му учен Атанасиус Кирхер, чиито редки издания той неспирно търси из миланските антикварни книжарници, през лингвистиката, медиевистиката и алхимията, до закачливото философско осмиване на различните конспиративни теории. Включително тази за Шекспир и Бейкън. Или както той с насмешка добавя, че очевидно с Дан Браун са чели едни и същи книги, но „разликата между нас е, че аз не им вярвам“.

Подплатен с архивни кадри от различни конференции, участия в телевизионни предавания и бележити речи на Умберто Еко, филмът рискува да добие форма на приятно за слушане радиопредаване. Давиде Ферарио избягва тази опасност, като в определени моменти остава зрителите насаме с колекцията от книги на Еко. Камерата прави панорамна обиколка из библиотеката му и стремглаво препуска през кориците на многобройните старинни, красиво подвързани и филигранно илюстрирани корици. С любопитство откриваме и бележника с лично рисуваните от Еко шрихи на героите му от „Името на розата“. Благодарение на тези визуални прекъсвания Ферарио ни дава възможност да се потопим в тази невероятна библиофилска атмосфера и за миг изглежда, че сякаш дори екранът не би ни попречил да се пресегнем и да вземем някое от антикварните му издания. Библиотеката служи за отправна точка и за интервюта, които Ферарио провежда с дъщеря му и сина му. Режисьорът бяга от баналните статично-репортажни кадри, които би утежило разказа (независимо колко интересен е той), и ги улавя в момент, докато те пренареждат обемната колекция на баща си. Дъщерята на Еко посяга към белите кадифени ръкавици, след това избухва в смях. Двамата с брат ѝ се споглеждат и заявяват, че самият Еко никога не е използвал ръкавици за книгите си, независимо колко гревни и ценни са те. Книгата трябва да бъде докосвана, разгръщана, усещана.

Словесен жонгльор, отгледан католик, интелектуалец, автор, писател и преводач, Умберто Еко вярва, че големите идеи трябва да бъдат предадени достъпно, с чувство за хумор, за да докоснат интелекта и емоциите на читателите. Вероятно затова Ферарио решава да включи професионални актьори, които прочитат, уж изразително (въщност звучи по-скоро патетично), шест пасажа от книгите на Умберто Еко. Вместо да влезе в контекста на разглежданата тема, оставяйки Еко сам да я разгърне с архивни кадри (кой би сторил това по-добре от самия него?), Ферарио избира мислите му да бъдат обяснени и вяло разиграни от иначе много симпатичните актьори. Неръчен похват, който стои по-скоро като патерица във филма, осакатяваща документалистиката му, отколкото да разчути разказа, каквото най-вероятно

е било намерението на Ферарио. Все пак положителната страна на тези постановки е, че са ситуирани в забележителни библиотеки от различни точки на света, една от които е толкова футуристична (в Тяндзин, Китай), че зрителят неволно се усъмнява дали не е компютърна анимация. Финалните надписи ни уверяват, че тя наистина съществува. И все пак филмът не е само за книгите на Умберто Еко, а и за *въображението*. В хронологията на житейския си път професорът променя, развива и награжда идеите си. Раждането на внука му го провокира да сподели шеговито, че очевидно не науката, а художествената литература създава неопровержими истини. И до днес, казва той, някои хора настояват, че Земята е плоска, но никой не се съмнява, че Кларк Кент тайно е Супермен. Но „Библиотеката на света“ е преди всичко филм за *паметта*. След смъртта на професора през 2016 г. семейството дарява книгите му на Италианската държава. В момента техният дом е Болонският университет, там, където той преподава от 70-те години на миналия век и е ръководил Висшата школа по хуманитаристика. А библиотеката на Еко освен ценна лична колекция съхранява живата памет, или както той я нарича – „вегетативната памет“ на човечеството. Но паметта в измеренията, в които я изследва Еко, има и друго не по-малко ценно качество и то е нейната *пропускливост*. Еко ни припомня прословутия разказ на Борхес „Фунес паметливият“, чийто герой съмнявал да запомни всеки гребен детайл от ежедневието, но накрая умира млад, без същинско знание за света. Защото „да мислиш, значи да игнорираш (или да забравяш) отликите, значи да обобщаваши, да се абстрахираш“¹. А в нашия глобален, изпълнен с много и всякаква информация свят, да отсяваме стойностното, да различаваме на тази смислена филтрация на паметта, за да успеем да формираме собствен мироглед, се оказва истинско изпитание. Филмът не пропуска да обърне внимание на технологиите (и абсолютната неприязнь на Еко към тях), които в опита си да изместят книгите са направили физическите, хартиени носители по-ценни от всякога. И той нагледно го доказва, достигайки впечатляващ брой от 50 000 книги, за което е предупреден, че подът на апартамента му е застрашен от рухване, поради прогресивно увеличаващата се тежест. Еко сменя жилището си, което също е любопитен процес, тъй като той е може би единственият човек, който избира дом не по квадратура, а по височина, изчислявайки колко лапци биха могли да се вместят на стена с 6 метров таван (впрочем минималната височина, която го устройва). Благодарение на филма на Ферарио ще откриете, че неговите навици и странности са очарователни – те

будят почуда и симпатия и това е достойнството на този кинематографичен разказ.

Еко е убеден, че целта на езика освен да вербализира нашето съзнание е да дава представа за онова, което не съществува. В известен смисъл филмът е изтъкан от тези отсъствия, приканвайки любопитството на зрителя да ги запълни. Докато се лутаме из лабиринтите, ние неусетно се увеличавем и попадаме в капаните му, осъзнавайки все по-ясно собствения си глад за знание и желание за разкодиране на множеството смисли, културни асоциации и препратки, които Еко виртуозно събира в текстовете си. А един от големите таланти на Еко е да въвлече в духовна съобщност тези, които са се докосвали до него и до заразителната му жажда за знание. Още по-точно би било да се каже, че Умберто Еко не просто трупа съкровища в своята библиотека лабиринт, а самият той, чрез своето творчество, се превръща в интелектуална съкровищница.

КАЛИНА НИКОЛОВА

ДИСКУСИЯ

На 16 ноември в препълнената зала на „Топлоцентрал“ в рамките на „Синелибри“ се състоя Галавечер на Италия с проекция на документалния филм „Умберто Еко: Библиотеката на света“. Премиерата беше съпроводена с дискусия върху творчеството на Еко със специалното участие на доц. д-р Дария Каранеткова и проф. д-р Даниел Вълчев. Модератор на събитието беше Анна Лазарова.

Кадри от „Умберто Еко – Библиотеката на света“

¹ От разказа „Фунес паметливият“, Хорхе Луис Борхес, „Смърт и компас“, ИК „Трул“, София, 2004.

За театъра днес

Френският театрален критик Жан-Пиер Тибода гостува на „Малък сезон“ в Театрална работилница „Сфумато“

Жан-Пиер Тибода

През юли тази година в рамките на фестивала „Малък сезон“, организиран от ТР „Сфумато“, се провежда дискусия на тема „Какво се желае от театъра днес“ със световноизвестния френски театрален критик и журналист Жан-Пиер Тибода. Тибода е дългогодишен журналист във в. „Либерасион“, създаден от студенти през май 1968 г., в който е завеждащ рубриката за театър, кореспондент в Москва и специален репортер. Напуска вестника през 2006 г. и създава блог „балаган“ на сайта на електронния вестник „Rue89“ („Улица89“), а през последните години – на „Médiapart“. От 2006 до 2016 г. е артистичен консултант на фестивала „Пасажи“ – „фестивал на театрите от Изтока и другаде“ (провеждан в Нанси, после в Мец). Между многобройните му публикации е и „История на световния фестивал на театъра в Нанси 1963-1983“, чиято премиера беше през юли 2017 г. на Авиньонския фестивал. До момента продължава да води своя блог на сайта на „Médiapart“. Предлагаме ви интервюто на Ина Божидарова с него, което тя направи след лекцията му на „Малък сезон“ 2023.

Какви тенденции забелязвате в развитието на театъра днес? Можете ли да назовете някои от тях и имате ли специален интерес към определени явления на сцената в последните години?

На този въпрос мога да отговоря само по отношение на френския театър. Тъй като вече не мога да пътувам из Европа и на други места по света както преди, имам все пак фрагментарна представа за това, което се случва извън нашите граници, освен, донякъде, в близките до Франция страни. Затова като цяло ще се придържам към ситуацията във френския театър.

Що се отнася до интересни явления около режисьори, има приключения (някои обаче наскоро, за съжаление, достигнати от смъртта или пък други, които са в края на творческия си път), които са имали изключително значение за развитието на френския театър и са повлияли на много артисти. По-специално искам да спомена Ариан Мнушкин и нейния „Театър дю Солей“, както и разбира се, Клод Режи, Патрис Шеро, Жан-Пиер Венсан и Франсоа Танги – наскоро починали, или Жан-Франсоа Пејре и Жан Журдбой, вече прекратили дейността

си, или пък покойния Франсоа Витез, който е обучил толкова много актьори.

Също непременно искам да посоча, че оригинални чужденци като поляците Тадеуш Кантор, Йежи Гротовски и по-скоро появилият се Кристиан Луна са оставили своя отпечатък във френското театрално поле, нека споменем също американеца Боб Уилсън и германеца Клаус Грибер, италианеца Джорджо Стрелер, руснаците Анатолий Василюв и Пьотр Фоменко. И разбира се, режисьорите на „Сфумато“. Това са режисьорите. Нека споменем и вълнуващите приключения, родени от уличния театър и цирка като конния цирк „Зингаро“ на Бартабас, театъра „Дромеско“, артистите, които са сами по себе си явление и не подлежат на класификации, като изключителния Йоан Льо Гилерм.

Двама мощни режисьори доминират пейзажа днес във Франция със своя мащаб и радикалност – Силвен Кръозево и Жулиен Госелин. Двамата не ръководят театър, но са свързани с най-големите сценични продуценти. И накрая, непременно нека споменем Симон Фалгиер, автор и режисьор, продължил старата традиция на разказвателния театър. От гледна точка на драматургията, след покойните Бернар-Мари Колтес и Жан-Люк Лагарс, вече 76-годишният Валер Новарина отдавна се откроява с феноменалната си работа върху езика. Други, по-млади, следват вълнуващи пътища, като малко известния Кристоф Пеле или добре познатия Паскал Рамбер, който, подобно на Симон Фалгиер, често режисира пиесите си.

Видяхме също появата на цяло поколение драматурзи с много различни пътища: Полин Пејрад, Клодин Гаеа, Соня Чамбрето, Надеж Прунар, Марион Обер. Днес някои изпълнители като Натали Беас, Винсент Макейн, Пиер Мьоние имат специфичен личен подход на работа, при който, без да използват авторски драматични творби, успяват да създадат цяло сценично произведение, комбиниращо глуми, игра, светлина, движение, пространство. Вълнуващо е. Артисти като Фиа Менар, Ребека Шайон, Ванеса Комфамара успяват да разклатят много предразсъдъци. А актьори, които се еманципират от трупата и режисьора, са в основата на собствени спектакли като Никола Бушо, Валери Древил или дори колективи от актьори по фламанския модел, демонстриран от Театралния колектив STAN (Stop Thinking About Names). Наблюдава се и все по-разпространената практика актриси и актьори да хванат перото, за да изложат в писмена форма вижданията си за своята професия. Тук непременно искам да открия Никола Бушо, Доминик Реймон, Валери Древил.

Как навлизането на нови технологии и синтетични форми разширява полето на театъра? Обогатяват ли и по-какъв начин

театралния език и въздействието върху аудиториите?

Новите технологии правят работата по-лесна, по-прецизна и по-ефективна, но основният елемент е другаде – публиката идва да гледа живи същества в театъра, а не последните подобрения в областта на новите технологии.

Какво е отношението на публиката към театралния експеримент? Променя ли се и как потребността от изкуството на театъра у младото поколение?

Силата на театъра е срещата между живи същества, някои от тях – на сцената, а други – в залата или в една стая. Тази сила е стара колкото театъра, неизчерпаема е, ще съществува докато съществува човешкият род. С увеличаването на културното предлагане (телевизионни канали, видеоклипове, Netflix, записи на представления и т.н.), театралната публика като цяло е намаляла (като посещение на представленията на живо), но младите хора (особено в града) не са се отклонили от пътя към театъра: в училищата театралните курсове се умножиха, театралните прояви в гимназиите са много успешни, фестивалът в Авиньон чупи рекорди по посещаемост всяка година и настоящите млади хора няма да са последните, станали част от него.

Как се гледа на новите текстове за театър във Франция? Труден ли е пътят им до сцената и има ли възможности за развитие на младите автори?

Положението на съвременните автори остава деликатно дори ако помощите са се увеличили (безвъзмездни средства, писателски резиденции и т.н.). Има много издателства, но ситуацията остава несигурна, броят на новите пиеси, произведени всеки сезон, остава твърде ограничен. Сблъскват се с обичайното нежелание на театралните режисьори, когато са изправени пред нови неща (феномен, отдавна наблюдаван във Франция, както и навсякъде другаде).

Променя ли се и в каква посока театралната критика и журналистика днес? Какви са Вашите наблюдения не само във Франция, но и в европейски мащаб?

Театралната критика, която имаше значение, беше тази на хартиените вестници, но хартиени вестници практически не останаха. Моето поколение преживя последния златен век на печатната преса. Днес блогите (като моя) се умножиха, но качеството на писане и на защитената гледна точка остават рядкост. Това често са реклами или рецензии на много посредствено ниво. Остава работата, извършена от учените изследователи, но това е друга история.

Въпросите зададе ИНА БОЖИДАРОВА

Фани Попова-Мутафова пред Народния съд: Какво, защо, как?

Пламен Дойнов

Фани Попова-Мутафова е задържана още на 13 октомври 1944 г. На следващия ден Ст. Йонков Попович дава писмени свидетелски показания за нейните посещения в германската легация в София, за пътуванията ѝ на конгреси в Германия на разноски на германската страна и за *предполагаме високите* хонорари, които е получавала от там¹. Още в това сведение личат посоките, в които ще тръгне „народното обвинение“ срещу Мутафова. Под прищел не стоят нито нейните нашумели исторически романи, нито което и да било от художествените ѝ произведения. Писателката е разследвана заради включването ѝ в организационното и пропагандно обслужване на културната политика на Третия райх и заради публицистични текстове с пронацистко и антисемитско съдържание. В първия си разпит на 9 ноември 1944 г. Фани Попова-Мутафова се впуска да изяснява най-тежкото обвинение срещу нея – участието ѝ в създадения под егидата на Райха Европейски писателски съюз (ЕПС) и оглавяването от нея на българската секция на тази организация. Признава за трите си пътувания в Германия по този повод (през 1941 и 1942 г.): първото и второто – сама, а третото – с още няколко български писатели, сред които Димитър Шишманов, Теодор Траянов, Димитър Талев, Павел Спасов, д-р [Димитър] Чолаков Стоевски и Чавдар Мутафов². И въпреки че тя се опитва да представи ангажиментите си към ЕПС като едва ли не плод на *случайност*, на стечение на обстоятелствата и като полупринудено участие в абсолютно деполитизирана писателска инициатива, чрез която българската литература се сдобива с възможности за престижно международно представяне, фактите сочат друго. Мутафова е изцяло въвлечена в структурирането и работата на ЕПС. Без преувеличение можем да кажем, че участва с въодушевление и пълна отдаденост във всичко, свързано със съюза, което седилице е във Ваймар. Не просто пътува до там, но и широко популяризира и посещенията си, и ЕПС, и неговата дейност³. На една публикувана в тогавашния германски печат снимка Фани Попова-Мутафова пие чай в имението Тифурт в компанията на немския писател Йохан фон дер Голц и още неколцина съучредители на съюза.

На масата зад Мутафова и Голц се виждат испанският писател и критик, франкистът Ернесто Хименес Кабайеро (с очилата) и италианският фашистки философ Алфредо Ачччио⁴. Това са четирима от членската маса на прохитлеристкия съюз на европейските писатели на едно от представителните събития край Ваймар през октомври 1941 г. Към онзи момент става дума за 37 души от 15 страни – лирици, белетристи, критици, публицисти, философи, хуманитаристи, отзовали се на поканата да пътуват из Райха и после да основат международна организация – Европейски писателски съюз (Europäischer Schriftsteller-Vereinigung). С този проект пряко е ангажиран Гьобелс, а германското министерство на пропагандата го финансира и надзирава. И още нещо: това е част от мащабна *кампания* на Третия райх, за преустройство на международните структури на европейския културен живот, свързване в конкурентна мрежа на институции и личности от цяла Европа като радикална дясна форма на международно културно сътрудничество⁵. Процесът засяга почти всяко изкуство – „нацистките лидери създават транснационални организации на европейски режисьори, писатели, композитори и други интелектуалци под егидата на ръководена от Германия европейска империя... за да сплотят интелектуалци и културни прозводители от целия континент около ултраконсервативна, националистическа визия за европейската култура, като обръщат внимание на практическите интереси и най-дълбоко

вкоренените ценности на националните елити в цяла Европа“⁶. В този кампаиен контекст на 24 октомври 1941 г. във Ваймар писатели от Бельгия, България, Хърватия, Дания, Финландия, Франция, Холандия, Унгария, Италия, Норвегия, Румъния, Словакия, Испания, Швеция и Швейцария, „гости на Литературния отдел на Министерството на пропагандата“, приключват престоя си „с ентузиазизирано съгласие за подготовяното дълго време от германците предложение“ за формиране на ЕПС – „типично създание на военновременния културен европеизъм на Гьобелс“⁷. Министерството на пропагандата поощрява членовете на ЕПС с преводи на произведенията им в Германия, давайки им „приоритетен статут“, като „наказва онези, които отказват да сътрудничат, забранявайки нови преводи на техните творби“⁸. По-съществено е, че служелите на Гьобелс „предлагат тяло на европейската литература, вкоренено в географска и расистка специфика, което може да бъде дефинирано срещу неевропейски врагове и по този начин да служи като вместилище за ултранационалистическа и антидемократична визия за култура“, а „задачата на ЕПС е да артикулира и прираде организационна форма не на „международната“ или „световната“ литература, а на литература, която съвпада с империята на Хитлер: национално вкоренена, авторитарна, йерархична и европейска“⁹. Според наблюденията и анализите на Бенджамин Мартин става дума за смяна на модела на престиж и признание в литературата, създавана в Европа – вместо символизирания от Париж космополитно-либерален модел „с неговия елитарен акцент върху общуването между градските интелектуалци“ и модернистките практики се предлага „национално-романтичният или „немският“ модел на литература“ като фундамент на една нова „европейска литература на нашите, освободена от международните сили, които почти са задушени консервативните културни прояви в годините на либерална хегемония: това е литературният Нов ред, обещан във Ваймар“, в който например се отричат „модернистични експерименти“, а се фаворизират „реалистичните романи, които националистите виждат като основа на своите усилия да изковат отличаваша се национална литература“. Затова и „списьъкът на чуждестранните писатели, присъстващи във Ваймар, очертава модел на литературна Европа, който е в пряко противоречие с парижко-космополитната визия за европейската литература“, там се виждат „писатели, които признават съществената роля на литературния реализъм за изграждане на нации в почти всички литератури на континента“, докато „модернистките опоненти на този стил на писане са гържани далеч“¹⁰.

Както вече се разбра, при създаването на ЕПС Фани Попова-Мутафова е *единствена* поне в два образа – единствен представител на България и единствена жена сред основателите на съюза. Тя се откроява – и във Ваймар, и в София. Авторка на *исторически* (и реалистични, и националромантични) романи, владееща няколко езика, сред които немски, италиански и френски, публицистка, защитаваща България като „Пиемонт на Балканите“¹¹ и вече изразила възхищението и благодарността си към Адолф Хитлер и Германия¹², профилът ѝ изцяло отговаря на предпоставен член на ЕПС – популярен писател *реалист*, съчетаващ градски *буржоазен* произход с националистична идеология, подкрепящ Новия ред в Европа и германската кауза във войната. Затова тя е сред предпочитаните лица, доказващи представителността и единството на ЕПС пред германските медиуми. В Тифурт е сред петимата писатели на пет страни, които говорят на родните си езици „пред апарата на тонфилма, за прегледа на Уфа“, несъмнено поласкана, изпитвайки „странно, неповторимо чувство“, защото говори „за пръв път пред обективна на тонфилмовия апарат, в салона, където някога Гьоте е разговарял с крал Август“¹³. Когато пътуващата група пребивава в Берлин, тя е поканена заедно само с още двама писатели (от Дания и Финландия) да говори пред радиото¹⁴. В София Мутафова се отличава с гостоприемство към колезите си от ЕПС. Посреща представителите на съюза през 1942 и 1943 г. и се грижи за тяхната програма. Гостуванията на секретаря на ЕПС д-р Карл Роте и на Ханс Фридрих Блунк са обгържени подобаващо от нея. Тя пише *приветствени* статии¹⁵, а в архива на Асен Разцветников е запазена пощенска карта от октомври 1943 г., с която Мутафова кани Разцветников да посрещнат на гарата Блунк, в чиято чест предвиждат на следващия ден „другарска вечеря“ в бирхале „България“¹⁶. Разбира се, това не е единствената картичка или писмо на писателката до нейни колеги – членове или своеобразни *кандидат-членове* на ЕПС. Мутафова активно се стреми да

изгради авторитетна група от български писатели, формирайки секция към ЕПС. Лично им пише или им препраща официалните писма на председателя на съюза Ханс Кароса. Проблемът обаче е, че повечето от тях не я харесват особено за тежен представител. Причините могат да бъдат всякакви, но Разцветников *след Девети* декларира, че той и редица меродавни имена са отклонявали поканите на Мутафова за членство. Сам отвърщвал: „Поради миналото ми, не ми е удобно да вляза в такъв съюз“. И още: „Има по-големи писатели от мене, нека те влязат, ще го да а аз“, а Николай Лицев дори ѝ бил казал: „Да го да, госпожо, но не зная, като ще ни водите Вие, къде ще ни заведете“¹⁶.

Помътврен факт е обаче, че някои от българските писатели имат двусмислено поведение. Без да става ясно точно кои, но част от тях през 1942 г. адресират *протест* до германската легация за това Фани Мутафова да бъде „махната от дължността представител на българската секция“. Тогава лично Бекерле се заема да изяснява и ръководи събитията. Писателката започва по-често да посещава германската легация, защото там пряко се намесват в определянето на листата с български членове на ЕПС¹⁷. Това показва още нещо: Мутафова няма намерение да се отказва да бъде *представител на българската секция* – гържи на тази своя позиция и прави всичко възможно да спечели доверието на Ваймар и Берлин. В крайна сметка първите приети членове на съюза са 16 души – 13 писатели и трима преводачи¹⁸, някои от които са съгласни, други – *полусъгласни*, а трети се правят, *че не знаят* за това. При посещението на секретаря на ЕПС д-р Карл Роте в София събраните в дома на д-р Димитър Стоевски видни и уважавани от германска страна *кандидат-членове* на ЕПС (Елин Пелин, Елисавета Багряна, Ангел Каралийчев, Асен Разцветников и др.) поставят условие – „ще вземем в съюза, но да се махне от ръководството Фани Мутафова“. Остава с впечатление, че Роте *обещава да изпълни това искане*¹⁹. Германският емисар се среща още с проф. Михаил Арнаудов, проф. Александър Балабанов, с директора на Народния театър Владимир Полянов и прочее авторитети, за да натовари после отново Мутафова да подготви „нова листа за набор на нови членове“. Тя изпраща около нови 20 имена, а в ЕПС утвърждават от тях 10 души, които получават *официални писма* от Ханс Кароса, че са приети за членове на съюза²⁰. Така общият брой български членове на ЕПС – формални или не – възлиза на 26 писатели и преводачи. Очевидно, докато Мутафова се бори да остане начело на българската секция на ЕПС, отношенията с българските ѝ колеги се изостряят²¹. Изпада в своеобразна изолация, която особено се изостря по време на процеса в Народния съд. Сред доказателствата, събирани от „народните обвинители“, изтъкват библиографските списъци с публицистиката на Мутафова, които при това са непълни²². Откроява се и книгата „Нова българка“ (1942), събираща едва 12 вестникарски статии. Там симпатизират към Третия райх, към Хитлер,

¹⁶ Вж. тези цитирани думи в: Разцветников, Асен. *За сведение (не за печатане). Малко осветление около „Европейския писателски съюз“*. – ЦДА, ф. 142 к., оп. 1, а. е. 151, л. 4–5. Публикувано в: *Литературен вестник*, бр. 40, 6 – 12.2017.

¹⁷ Вж. за това в: *Дознание на Фани Попова-Мутафова* [9.11.1944] – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 161, л. 163–164.

¹⁸ Вж. тези данни – пак там, л. 164. Ето какво точно свидетелства Мутафова: „Списъкът на имената, които изпратих във Ваймар и които бяха приети от всички членове на Европейския писателски съюз, бяха следните: Кирил Христов, Теодор Траянов, Димитър Шишманов, Асен Разцветников, Иван Мирчев, Димитър Пантелеев, Дамян Калфов, Атанас Далчев, Павел Спасов, Николай Марангозов, Чавдар Мутафов, Илия Мусаков, Димитър Талев и трима преводачи: за романските езици д-р Мило Ралчев, а за немски език Вира Балабанова и д-р Дим. Чолаков Стоевски“.

¹⁹ Вж. това свидетелство в: Разцветников, Асен. *За сведение (не за печатане). Малко осветление около „Европейския писателски съюз“*, л. 5.

²⁰ Фани Попова-Мутафова твърди: „...официални писма, че са приети за членове, получиха следните души: Стилиян Чилингиров, Елин Пелин, Николай Лицев, Багряна, проф. Арнаудов, Добри Немиров, А. Каралийчев, Владимир Василев, Вл. Полянов и проф. Балабанов“ и добавя: „Между неприятите тогава лица бяха проф. Гаврийски, Боян Болгар, Емилиан Станев, Емануил Димитров и др., които бяха дали съгласието си да влязат в Съюза. Й. Бадев, Г. Константинов и П. Динев не сложих в листата, въпреки силното желание на първите двама, защото в секцията имаме вече достатъчно число критици от твърде висок ранг. Един месец след като бях получила писмото от Ханс Кароса, г-жа Елисавета Багряна ми прати писмо, с което ме уведомяваше официално, че е писала на Ханс Кароса, че е поласкана от избора му, обаче по чисто лични съображения не може да влезе в съюза“ – вж. *Дознание на Фани Попова-Мутафова* [9.11.1944] – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 161, л. 165.

²¹ С този аспект на отношенията на Фани Попова-Мутафова с нейните български колеги и със СБП се обръща специално внимание в: Златева, Ани. *Във въртележката на политическите страсти (1941–1951) и премълчването за Чудотворката – Фани Попова-Мутафова*. – В: *Интелектуалците и/в политиката. Юбилеен сборник посветен на 65-годишнината на проф. д-р Румен Генов с материали от научна конференция за международно участие*. Рег. Румен Генов, Цветана Чолова, Светла Янева, Марияна Стоянова. Нов български университет. С., 2014. [електронно издание] https://ebox.nbu.bg/profesorgenov/view_lesson.php?id=18

²² Вж. тези непълни списъци с публикации в материалите по делото на Шести върховен състав на Народния съд в: ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а. е. 161, л. 148–154.

⁵ Martin, Benjamin G. *The Nazi-Fascist New Order for European Culture*..., p. 4.

⁶ Пак там, p. 226–227.

⁷ Вж. Пак там, p. 229.

⁸ Пак там, p. 230.

⁹ Вж. по-подробно за това: Пак там, p. 231–235.

¹⁰ Вж. Попова-Мутафова, Фани. *Пиемонт на Балканите. – Философски преглед*, кн. 5/1932, с. 430–438.

¹¹ Вж. например: Попова-Мутафова, Фани. *Към Германия. – Вестник на жената*, бр. 858, 11.06.1941.

¹² Вж. Попова-Мутафова, Фани. *Двадесет дни във Великия райх. – Дневник*, бр. 12606, 2.01.1942.

¹³ Попова-Мутафова, Фани. *Във Ваймар. – Зора*, 8.11.1941.

¹⁴ Вж. например приветствената статия към Ханс Фридрих Блунк: *Княз на духа. – Зора*, бр. 24.10.1943. В нея личат ясни опозитивни двойки като „борбата между светлия щит, носен от силите на Оста и мрачната коалиция на сърпа, чука и златото“.

¹⁵ Вж. пощенската карта от Фани Попова до Асен Разцветников [23.10.1943]: ЦДА, ф. 142 к., оп. 1, а. е. 151, л. 8.

Фани Попова-Мутафова пред Народния съд...

от стр. 9

профашистките възгледи по някои обществени теми и инцидентните антисемитски избухвания могат лесно да се превърнат в обвинения пред дирижирания съд. И ако за възхищението и благодарността към донеслите *обединението* на България *нови кръстоносци* в кратката статия „Към Германия“ има *патриотично оправдание*, то споделянето на националсоциалистически идеи като нови европейски ценности и привързаността към германските и италианските общественно-държабни системи като към образци, отвеждат Мутафова сред интелектуалните говорители на българския фашизъм. Както е в един знаменателен текст, предчувстващ *новия свят*:

„Италия, под скиптъра на рицарската Савойска династия и под ръководството на смелия мъж, който пръв хвърли в Европа семената на фашистките идеи, от дълго време е почнала строежа на новия свят в собствената си империя. В Германия образът на Хитлер надхвърли границите на държавата и стана символ на оня ренесанс на духа, за който отдавна жадуваше цялото човечество, огънало се под вековните заблуди на юдейските си поробители, очакващо нов месия, който да му възвести идването на един по-добър, по-щастлив, по-радостен свят. Кръстоносните войски на Третия райх носят навсякъде със себе си – като бляскава емблема върху рицарските си щитове – тържеството на вечната правда, на истината и свободата.“²³

Мутафова настоява за подчертан ангажимент на българския писател към войната – на страната на Оста:

„И както тъй право каза Вилхелм Шефер в своята изключителна сказка, произнесена на Събора на европейските писатели във Ваймар:

„Писателят и войникът са едно и също нещо: борци, защото и двамата се борят за едно и също нещо, единият с перото, а другият със сабята“.

Ние искаме днес да видим българският писател да изпъкне не само като художествен възпроизводител на чуждите дела, но сам да вземе участие в делото, ала не като обикновен гражданин на своята страна, а преди всичко като носител на нови идеи и борец за тяхната победа.“²⁴

И още по-категорично, влизайки в пряк сблъсък дори с *десни* автори като Йордан Бадев и Стилиян Чилинзиров, както и с умерените Добри Немцов и Багряна, гласът на Мутафова стига до официозен фалцет:

„12 април 1941 година. Наг Морава, Ерма, Варгара и Егея изгря свободата...

Но стотици храбри войници на Фюрера, най-храбрите от храбреците, загинаха в борбата. Светата българска земя приюти за вечен покой своите освободители и обединители. Поклон пред безсмъртния подвиг и великото дело на борците за българската свобода. Да живеят Фюрера и Дуче – творците на Нова Европа! Да живее българската свобода! [...] В анкетата между българската общественост за расизма и антисемитизма, в анкетата между българските писатели за войната, личеше моя дух на универсалност и либерализъм, на пацифизъм и дефетизъм, който беше твърде характерен за българската интелигенция след войната. Този дух пролича и в протеста, който група наши писатели направи против Закона за защита на нацията. Някои дори и нарекоха малкото български писатели, застанали отдавна открито и ясно на фронта на идеите, които днес са официални за Нова Европа – „глашатаи на чужди идеи“, без да обяснят кои тък идеи не са чужди, а „наши“: болшевишките, звенаро-пладнярските или масоно-пораженските.

Но днес, през месец март 1942 година, това не може повече да се търпи. Имаше достатъчно време българският писател да определи своето място и своето становище към Нова Европа. Днес двусмислени и мъгляви фрази не помагат. Няма официална и неофициална литература. Има само една литература, а тя е литературата, създадена за българския народ и българската държава. Който мисли, че пише за българския народ, а се обяснява против българската държава не е български писател. Не е български писател и този, който няма куража да застане на фронта, на който стои официално българската държава, с всичките си мобилизирани сили. Недопустимо е да се мисли, че днес българският писател може да пише в духа на държавната политика само по поръчка, а не по свое спонтанно чувство.“²⁵

Мутафова се обявява „за“ антисемитския Закон за защита на нацията и напада своите колеги, които протестират срещу него. Но апелира и за налагането на „само една литература“ – *държабна*, мобилизирана да служи *спонтанно* на официалната доктрина и политика. Този патос несъмнено откроява, но и изолира писателката сред най-именитите автори до есента на 1944 г.

²³ Попова-Мутафова, Фани. С решителен поглед напред. – Народен водач, бр. 7, 1941.

²⁴ Попова-Мутафова, Фани. *Изкуство и война*. – *Нова вечер*, 17.12.1942.

²⁵ Попова-Мутафова, Фани. *Музите не трябва да мълчат*. – *Априлов*, бр. 49, 21.04.1942.

Литературен вестник 35-31.10.2023

На какво се дължи такава прогерманска и пронацистка активност?

Редица изследователи са посочвали семейния произход и младежко-студентската биография на младата Фани като ключови фактори за симпатиите ѝ към фашизма и Третия райх²⁶. Дъщеря на героя от войните ген. Добри Попов, видяла с очите на дете и ефекта от военните победи, и как болезнено въздейства *травмата Ньой* по всички равнища на българското съществуване, Мутафова преживява лично като студентка германските лишения и унижения в епицентъра на чудовищната инфлация през 20-те години в Мюнхен. После тя твърди, че още тогава забелязва магията на бъдещия фюрер:

„Днес, когато блянът на Адолф Хитлер е изпълнен, може би мнозина не могат да разберат неговия чуден възход. Ала тия, които са преживели в Германия спрашната 1923 година знаят какво може да направи силата на една идея, на една упорита воля. Затова тия дни за мене остават под знака на някаква фантастична сила.“²⁷

Може би някъде тогава студентката по пиано свързва и българския реванш след Ньойския договор с нарастващата сила на националсоциалистическия водач.

И все пак, въпреки тази достоверна причина, активността на Фани Попова изглежда прекомерна на фона не само на враждебността или пасивността на повечето български писатели към хитлеризма, но даже и в контекста на неколцината сред тях симпатизанти на Райха. И понеже „народното обвинение“ също се затруднява да намери ясно обяснение за такъв профашистки ентусиазъм, формулира крайно удобна уязвяваща квалификация за Мутафова в обвинителния акт – че тя „със статии, речи, книги и др. действия е провеждала и то користоно прогерманска политика“²⁸. Едва ли има по-обидна формулировка за писателката от подозрението в *корист*. Споделянето и страстното изповядване на идеи заради пари и облаги изобщо не е в стила на нейното човешко поведение. Затова тя негодува тъкмо срещу гумата „користоно“, като „най-незаслужена и най-обидна за един писател, който цял живот се е мъчил да запази съвестта си чиста и неопетнена“²⁹, впускайки се в уточняване на получени хонорари и помощи: министерството на просвещението ѝ дало по 5000 лева за първото и третото ѝ пътуване до Германия, а за второто отпозала парите „обидена загдето М-вото отказа да ми доплати 3000 лева за билета до германската граница“; заради тези пътувания, трупала „нови дългове, покрай старите“, които оставали неизплатени, а елегантната *кожена наметка*, която се вижда на снимките от Ваймар, ѝ била зета от учителката Божана Благоева³⁰; за превода на книгата си „Боянския майстор“ („Последния Асеновец“) получила за четири години 1615 райхсмарки, от които 15 % изпратила на преводачката; в спестовната си книжка разполагала с 2 хил. лв. и прочее подробности за „едно семейство, което е работило с последни сили, за да може да плаща честно своите вечни дългове, ипотеки, аванси от застраховки, частни заеми и пр.“³¹. Мутафова уточнява в отделно заявление, че заради пътуването си до Ваймар прави заем от 15 000 лв., за да вземе на изплащане *едно кожено палто*, като трогателно обяснява, че „тази жертва от скромния си домашен бюджет направих, за да бъде българският писател по-прилично облечен, когато пътува в чужбина и влиза във връзка с други представители на европейската литература“³².

Измерено в левове и марки, обвинението в *корист* не просто е обидно, но и фактически необосновано и пресилено. Несъмнено в очите на Фани Попова присъствието ѝ във Ваймар е мотивирано от *идеали* подбуди. Нещо повече, тя се жегва от обвиненията, защото има съзнание, че не само не се е обогатила, но дори солидно си е платила за тези писателски пътувания. И наетата кожена наметка, и купеното на изплащане кожено палто не са проява на елементарна женска суета, а порив към културна представителност. Тя не просто иска да *изглежда добре*, а си представя как трябва елеантно и достолепно да присъства във въображения център на европейската литература. Както е известно, *користта* не е еднозначна; тя има и групи имена като *тщеславие* или *изкушение да се трупат символни блага* – обществено признание, популярност, слава, почести. В отговора на обвинителния акт на Мутафова се прокрадва тъкмо раздразнението от диспропорциите между обвинението в облагодетелстване и корист и нейното усещане за фактическото ѝ непризнаване като писателски абторитет. Затова тя саркастично изброява в негатив, че *не е била* „галено чедо на миналите режими“, *не е заемала* „синекурни служби“, „нищо библиотекарски длъжности“, *не се е възползвала* от командировки, *не е била* „съдружник на големи издателства“, печатащи „скъпо платени учебници“, както и редактор „на никоя страница в официозите, на никое държавно или общинско издание“³³.

И особено язвително:

²⁶ Вж. Трифонова, Цвета. *Писатели и досиета...*, с. 246–248; Касабова, Благовеста. *Наказание без престъпление. Щрихи от портрета на Фани Попова-Мутафова*. Лексикон. С., 2020; Зографова, Катя. *Фани Попова-Мутафова: житие и страдание*. М–Прес. С., 2022.

²⁷ Попова-Мутафова, Фани. *Как се извърши чудото Хитлер*. – *Око*, бр. 86, 26.11.1940.

²⁸ Вж. *Обвинителен акт на Шести върховен състав на Народния съд*. Министерство на правосъдието [5.02.1945], с. 3.

²⁹ Вж. *Отговор на обвинителния акт на Фани Попова-Мутафова*. – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 170а.

³⁰ Пак там, л. 171.

³¹ Пак там, л. 174, л. 173.

³² Вж. това заявление в: ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 219.

³³ Вж. Отговор на обвинителния акт на Фани Попова-Мутафова – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 170а.

„Портретът ми не беше окачен в училища и читалища, колкото и да беше търсен и дирен от моите читатели. Не бях аз, която влязох във военна униформа, начело на нашите войски в Добруджа. Никога никое правителство на миналите режими, от 1923 година насам, не ме счете свое поверено лице, за да ме изпрати да го представлявам в официалните писателски посещения, които направиха от 1941 до 1944 г. до Будапеща, Загреб, Букурещ, нито пък аз имах някакво участие в посрещането на хърватските и унгарски писатели у нас, през същото време. Както не бях аз от тези писатели, които четяха свои произведения на литературни чайове в германофилския салон на 2-жа Рашко Маджарова (свидетел Санда Йовчева и др.)

Не само, че не бях привилегирован писател на миналите режими, но напротив, бях едва толерирана и прикрито преследвана.“³⁴

Тук Мутафова очевидно препраща към част от колегите си писатели, доскоро близки и до Двореца, и до предишните правителства. Нейният портрет *не се вижда* по училищните стени – като тези на Елин Пелин и Ангел Каралийчев например; тя *не се снима* във военна униформа при връщането на Южна Добруджа на Царство България – както Дора Габе и Багряна; *не е включвана* сред официалните писателски делегации – нито като пътуваща зад граница, нито като посрещача чужди писатели; *не е канена* на ласкаещи самолюбиеито литературни четения *с чай* в елитни софийски салони и т.н. Усещането за неприязън към обционационалната известност и международните активности на други български писатели личи съвсем отчетливо. Да, критиката я забелязва, за книгите ѝ пишат във вестници и списания, не я подминават и награждат, но към края на 30-те Фани Попова изпитва *постоянен недостиг на признание* – в страната и най-вече в чужбина.

Формулировката „бях едва толерирана и прикрито преследвана“, разбира се, звучи фактически пресилено, но психологически достоверно, ако бъде отнесена към онзи момент – около ангажирането ѝ с ЕПС. И понеже се чувства недооценена, амбицията ѝ да достигне международно признание изглежда логична и човешки оправдана. Мутафова е изкушена от задаващата се на хоризонта европейска известност – безкористен стремеж, т.е. лишен от желание за материални придобивки. Още повече че не ѝ се налага да се раздволява между порива си към успех *навън* и прохитлеристката си ориентация. Инициативата за създаване на ЕПС импонира и на идеологическите ѝ пристрастия, и на писателските ѝ амбиции към утвърждаване *у нас и в Нова Европа*.

Затова именно Фани Попова предлага идеята „да се основе една библиотека от европейски романи, която да съдейства за опознаването на европейските народи“, а конгресът на ЕПС я одобрява „с ентусиазъм“, след което тя *получава поръка да направи списък* „от най-добрите български романи“³⁵. Преводите на немски на нейни творби не закъсняват. ЕПС започва издаването на свое списание – „Европейска литература“, което печата стихове на Траянов и Яворов, разкази от Йовков и Каралийчев и „няколко хроники със снимки“ из българския театрален и литературен живот³⁶. Мутафова е мостът между списанието и българската литература – рекламира го в пресата³⁷, определя го за „живата и непрестанна връзка между книжнината на народите, които днес се борят за една нова правда на света“³⁸. Вниманието на германските медици към *единствената жена автор* сред активните членове на съюза, посетили Третия райх, също въздейства вдъхновяващо за *международните* амбиции на Мутафова.

Тя дочаква обвинителния акт на Народния съд в болницата на Централния софийски затвор. Там, „в болничното легло на затвора, превита от страдание в дълбоката тишина на разсъзването“³⁹, пише вече цитирания отговор. Здравето ѝ отдавна е разклатено. Получила е в миналото стомашен кръвоизлив. Този път izolацията е желана – по време на следствието тя не търпи несгодите на затворническата кулия. При началото на процеса отправя искане да бъде *пусната срещу подписа*, защото *страда от задух, астма и язва* и най-вече защото е загържана (почти) „единствена жена в този процес, заедно с останалите мъже в едно помещение, нещо крайно неудобно и деликатно“⁴⁰. На 17 март 1945 г. загържането ѝ под стража е заменено с подписа. Фани Попова очаква присъдата извън затвора.

*

Фани Попова-Мутафова се изправя на разпит пред Шести състав на Народния съд на 19 март. Думите ѝ излъчват увереност и достойнство⁴¹. Силно минимализира прогерманските си симпатии, отбелязвайки, че „моето отношение към Германия беше такова, каквото беше на голяма част от нашето общество“. Придържа се към деполитизирана версия за участието си в ЕПС. Отрича съюзът да е бил

^[1] Пак там, л. 170а.

^[2] Дознание на Фани Попова– Мутафова [9.11.1944] – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 159.

^[3] Пак там, л. 160.

^[4] Вж. Попова-Мутафова, Фани. „Европейска литература“. Новото списание на Европейския писателски съюз. – Днес, бр. 644, 12.06.1942.

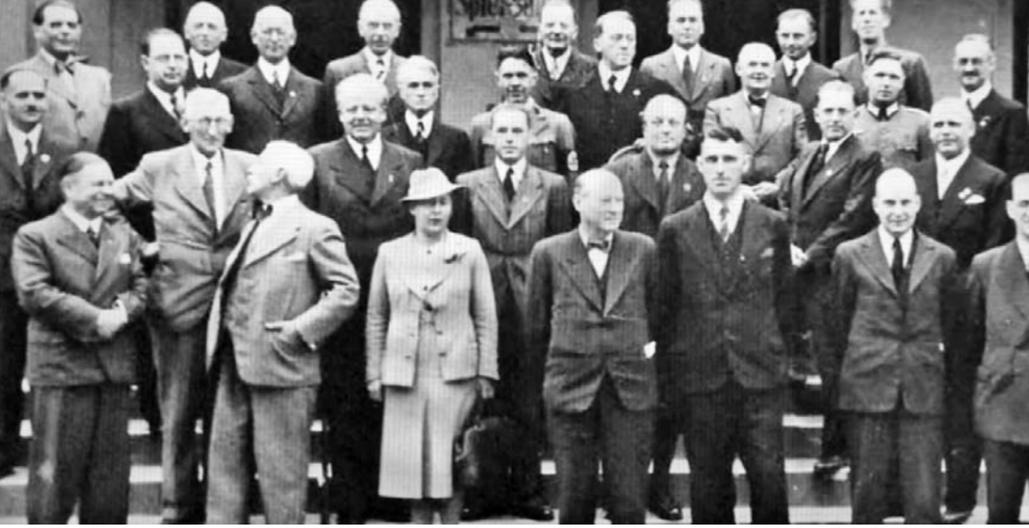
^[5] Вж. Попова-Мутафова, Фани. Из живота на Европейския писателски съюз. – Днес, бр. 716, 1942.

^[6] Вж. това самоописание в: Отговор на обвинителния акт на Фани Попова-Мутафова. – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 173.

^[7] Вж. Заявление от Фани Попова-Мутафова [12.03.1945] – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 198.

^[8] Тук и по-нататък разпитът на Фани Попова-Мутафова пред Народния съд се цитира по: Протокол от 7 заседание на Шести върховен състав на Народния съд, 19 март 1945 г. – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 171–175.

Членове на Европейския писателски съюз. Фани Попова-Мутафова е в средата на първия ред (с шапката). Стопкадър от филма „Ваймар експрес“⁴²

прогермански. Споделя, че дори да се е чувствала „малко неудобно“ във Ваймар, защото не била упълномощена от СБП да го представлява там, смятала, че всъщност *представява българския народ*. Изобщо тя изтъква своята общонационална позиция – опозиционна на режимите, но „изключително само с народа, защото с управляващите аз бях в конфликт“. Каза, че не се занимава с политика и тиие така, както чувства. Тогава обаче народният обвинител Никола Ланков прочита прег съда нейната статия, публикувана във в. „Зора“ след първото ѝ завръщане от Ваймар. В залата прозвучава възторгът на Фани Попова от „бляскавото слово“ на Гюбелс, сподирен от апотеоз на ЕПС, който като германска инициатива слага „културната основа на онова бъдно време, тъй дълго жадувано от векове: свободна, обединена, щастлива Европа“⁴². Този идеал, проектиран под егидата на Третия райх и споделян от Мутафова, очевидно я уязвява пред Народния съд. Тя се опитва да отговори, но Ланков я сръзва, че *няма какво да отговаря сега, а после – когато започнат да я зацвищават*.

Мутафова все пак се окоптва след атаката и умело лабира в последните си отговори. На директния въпрос на председателя на съда Димитров дали се признава за виновна, отвърща с две мотивирани изречения: „Не съм виновна, че съм родена да пиша. Човек пише така, както чувства“. Така тя защитава автономността на писателския избор, заради който няма как да носи нито политическа, нито съдебна отговорност. Накрая открява вратата на смирение, когато преценява миналото през оптиката на ситуацията след Девети, че „българският народ направи един сериозен завой, не може да се отрече отговорността на преществениците“.

Още на следващия ден 20 март Мутафова разбира, че не може да очаква нищо добро и от колегите си писатели, които дават свидетелски показания. Изоляцията ѝ сред писателската общност преди Девети вече се е удвоила и утроила след Девети. Първо Николай Райнов в режим на самоизтъкване, обвинява Фани Попова в почти плагиатство, квалификацията я като „бездарна писателка“, защото това, което той бил „писал като разказ, тя го е обярнала на роман“ (така разказът му „Балдуин“ се превърнал в нейния роман „Солунският чудотворец“)“⁴³. Но себичността на Райнов е надградена по същество от изявлението на Христо Радевски, който отговаря на неблагоприятно задалата му въпрос Мутафова, че тя доскоро е „държала факела на фашистката литература у нас“⁴⁴.

В следващите дни председателят на СБП Трифон Кунев и издателят Иван Кулюмджиев коригират портрета на подсъдимата, макар вече да е късно. Кунев не само ѝ признава дарба, но и отхвърля обвинението към нея в корист, пронциателно безразвайка, че „тя, водима от заблуждение за големство, а не за пари и за отличия, е отишла да се представи като представителка на Съюза“ [СБП] във Ваймар⁴⁵. Кулюмджиев потвърждава хроничното безпаричие на своята авторка, която „ло отношение на миналия режим, винаги е била в опозиция“. Описва я като „добра българка“, която *обаце се е увлякла и държала за Германия*, но „не е работила с корист и за облага“⁴⁶.

Поисканото сякаш на око от обвинителя Никола Бронзов наказание за Фани Попова от „10-15 години строг тъмничен затвор“⁴⁷ вероятно ѝ е подействало смръзвяващо и затова в последната си дума пред съда тя не просто припомня „безкористните подбуди“ на своята литературна и обществена дейност, с която е служила само на интересите на народа и се е старала да запази чисто и недосегаемо името си, но и изразява готовност да се впише в новото статукво:

„Половингодишното творческо дело на Отечествения фронт за мене беше и наказание, и изкупление: наказание, поради

⁴² Вж. публикувания вариант на статията: Попова-Мутафова, Фани. *Във Ваймар*. – Зора, 8.11.1941. Машинописен екземпляр на същата статия, подготвен за нуждите на обвинението в Народния съд, се съхранява в материалите по делото: ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 161, л. 182–184.

⁴³ Вж. тези показания на Николай Райнов: *Протокол от 8 заседание на Шести върховен състав на Народния съд, 20 март 1945 г.* – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 216–217.

⁴⁴ Вж. тези думи на Христо Радевски: Пак там, л. 222.

⁴⁵ Вж. свидетелстването на Трифон Кунев в: *Протокол от 9 заседание на Шести върховен състав на Народния съд, 21 март 1945 г.* – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 235–236.

⁴⁶ Вж. тези думи на Иван Кулюмджиев в: *Протокол от 11 заседание на Шести върховен състав на Народния съд, 23 март 1945 г.* – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 302.

⁴⁷ Вж. исканото наказание от народния обвинител Никола Бронзов за Фани Попова-Мутафова в: *Протокол от 12 заседание на Шести върховен състав на Народния съд, 26 март 1945 г.* в: ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 342.

съзнанието, че съм вървяла по позрешен път, и изкупление, защото виждах реализиран един свой блан – как смелите слова се следват вече и от смели дела, видях разрешени вече много от основните проблеми на българската съвременност, за които отдавна съм пледирала с перото си и за чието прокарване съм готова да стържурничая, ако вашата справедлива присъда ми даде възможност за това.“⁴⁸

Под сянката на предстоящата присъда Фани Попова-Мутафова обещава сътрудничество. За властта обаче такво обещание е твърде погранично и все още ненужно. Време е за назидателно наказание: *седем години строг тъмничен затвор и десет хиляди лева* в полза на държавното скровище⁴⁹. Ако изключим прекомерно суровите присъди над водещи журналисти и публицисти, наказанието от 7 години на Фани Попова-Мутафова е най-тежкото, сравнено с останалите срокове затвор за другите писатели – автори на художествена литература, макар присъдата ѝ да е издадена заради друго – за писане на прогермански и профашистки публицистични текстове и за организирането на българската секция на ЕПС.

*

Фани Попова-Мутафова излежава няколко месеца от 7-годишната си присъда. Времето в затвора я откроява в мемоарната памет изцяло в мъченическа светлина⁵⁰. Помилвана е на 8 септември 1945 г. по повод *една година от Девети*. След излизането си полага всички усилия да върне от концлагера съпруга си Чавдар Мутафов. Скоро попада отново в обсега на Държавна сигурност – преживява серия от наблюдения, провокации, подозрения, разпити, заплахи за интерниране и дори за изпращане в концлагер (ТВО „Ножарево“), арести, обиски и прочее мерки, особено интензивни през 1950/1951 г., но продължили през цялото десетилетие на 50-те⁵¹.

Същевременно Фани Попова предприема опити за постепенно, несигурно и продължително, но неотклонно завръщане в публичността: първо – в ограничената среда на квартала, после – към поемане на преводачески ангажименти и накрая – към нови и преиздадени книги и отново към Съюза на българските писатели. Тази траектория е доста ясно описана в автобиографични и служебни текстове: през 1948/1949 г. Мутафова участва в читателска група на Сталински район в столицата, а през 1952/1953 г. ръководи такава група, където изнася реферати за светски романи; включва се във всички начинания на „женската група на новозата организация“ № 31 в 6-ти район на ОФ, „с чепене на изво творби, политически доклади и реферати на събранията и седенките, устроени в чест на 1 май, 9 септември, 3 март, Деня на детето“, 8 март и пр.; посещава кръжок за изучаване на биографията на Сталин и на историята на КПСС, курсове по ГСО (*Готов за санитарна отбрана*), по противотомна защита и т.н.⁵²; пребежда една книга и редактира преводи от италиански за издателството на ОФ⁵³.

Отнема ѝ около 15 години докато *спечели доверието* на властта в НРБ поне до степен, след която може отново да публикува. Още през 1957 г. подава молба до СБП да възстановят членството ѝ. Решават, че Мутафова „трябва да излезе с нещо пред читателите, да се види, че тя наистина прави преценка на миналата си дейност“⁵⁴. Три години по-късно редакторският съвет на издателство „Български писател“ гласува, че предложената за преиздаване книга „Дъщерята на Калояна“ би могла да се издаде, ако Фани Попова излезе в пресата с една самокритична бележка за своята фашистка дейност в миналото“, а към нея да прибави и „бележка-предговор“ към книгата, „в която да разкрише творчеството си, което е било в пълна услуга на фашисткото правителство“⁵⁵. Третото издание на романа „Дъщерята на Калояна“ (1962) наистина се превръща в най-голямата проверка за лоялността на Мутафова.

⁴⁸ Вж. последната дума на подсъдимата Фани Попова-Мутафова в: *Протокол от 17 заседание на Шести върховен състав на Народния съд, 31 март 1945 г.* в: ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 395–396.

⁴⁹ Вж. *Присъда на Шести върховен състав на Народния съд* [4.04.1945] – ЦДА, ф. 1449, оп. 1, а.е. 157, л. 1а.

⁵⁰ Вж. например публикациите: Тахов, Георги. *Светица със затворнически номер. – Демокрация*, бр. 77, 31.03.1992; Зографова, Катя. *Мъченичеството на Фани П. Мутафова. – Анти*, бр. 44, 2 – 8.11.2001.

⁵¹ Вж. по-подробно за намесата на комунистическата Държавна сигурност в живота на семейство Мутафиви през 50-те години на XX век: Трифонова, Цвета. *Писатели и досиета...*, с. 269–272, с. 278–279.

⁵² Вж. тези данни, дадени от Фани Попова-Мутафова в документи, запазени в служебното ѝ досие в СБП: *Из дейността ми през периода 1948–62 година и Автобиография на Фани Попова-Мутафова* – ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 198, л. 3, л. 19.

⁵³ Вж. Пак там, л. 3. Преведената книга е сборник разкази на Джовани Верга „Чер хляб“ (1949).

⁵⁴ Вж. тези думи на главния секретар Христо Радевски на заседание на Секретариата на СБП от февруари 1957 г. в: ЦДА, ф. 551, оп. 1, а.е. 89, л. 323.

⁵⁵ Вж. решението на редакторския съвет на издателство „Български писател“ от 16 юни 1960 г. – ЦДА, ф. 284, оп. 4, а.е. 15, л. 53.

След мъчителни терзания и различни чернови на вариантът тя изпълнява условието да снабди творбата си с *подписан от нея* предговор, който играе ролята на *самокритика*, изискана от официалните литературни институции в НРБ⁵⁶. След това *самокритично* издание започва новият публичен живот на Фани Попова. Вярно е, че част от кръговете, презрително определени от режима като „бивши хора“, се объркват и разочароват от прословутия предговор, а някои дори скъсват отношенията си с авторката⁵⁷. Но редакциите вече публикуват предишните ѝ исторически романи в големи тиражи (*без предговори*), драматизират някои от тях за сцена, издават нови нейни книги. Включват я в организирано писателско пътуване из СССР през 1966 г.⁵⁸, *пускат я* до Виена да си направи операция от перде на двете очи⁵⁹, за 70-годишнината ѝ я наръждават с орден „Кирил и Методий“ I степен⁶⁰. Комунистическият режим ѝ осигурява лимитирано признание, въвлчайки творбите и литературната личност на Мутафова в легитимизирането на реабилитацията на *националпатриотическата* линия в българската литература от 60-те години насетне.

Приобщаването на Фани Попова, разбира се, е трудно и противоречиво. Още при *възстановяването* ѝ в СБП през 1963 г. личат симптомите на съпротива сред част от писателската общност към това повторно привличане. От съюза вече са се допитали до ЦК на БКП⁶¹, откъдето *другарите* „не възразяват тя да бъде предложена“⁶². Може би решаващо изказване пред управителния съвет на СБП прави Георги Караславов, който заявява, че *възстановяването* на Фани Попова „е също един политически момент“ и че „тя е дала доказателства за лоялно отношение към нашата власт“ – „работи като писателка, известна е“ и „не е целесъобразно от политическа гледна точка да стои вън от Съюза“. Зам.-председателят на СБП Младен Исаяев потвърждава: „Това ще има добро политическо отражение“⁶³.

Въпреки внушението за *специален политически ход*, който извършват с този акт, факторите в СБП не намират еднотонна подкрепа. Мнозинството гласува „за“, но петима членове на УС отхвърлят предложението, а един се въздържа. Сред тях са писателите с еврейско потекло Дора Габе, Драгомир Асенков и Валери Петров, както и комунистическият поет и бъдещ висш функционер Димитър Методиев⁶⁴. Очевидно има писатели, които не са готови да подхождат към прохитлеристските и особено към антисемитските възгледи в миналото на Мутафова през призмата на давността и прошката. Видимата неприязнь, възприемана дори като *омраза*, на Елисавета Багряна и Дора Габе към Фани Попова очевидно е трайна и дори *необяснима* за някои техни съвременници⁶⁵. Макар и официално приета в легитимната писателска общност на НРБ, авторката на исторически романи никога не става безрезервно приет посетител в новите салони на литературния протокол. Живее сред ограничен кръг приятели от миналото, особено тип „националисти“ или просто интелектуални съмишленици, в скромнен и дори оскъден бит. Често публикациите ѝ трябва да се проверяват, специално да се разрешават и уговарят с фактори в ЦК на БКП⁶⁶. Нейната подгласна слава на авторка на историческа проза от епохата на Царството и на тероризирана от комунистическата власт интелектуалка я остава някак *отстранен* от по-осветената зона на литературната публичност, но в положението на достатъчно присъстваща мъчалива, крехка *нереална* алтернатива, с произход *отпреди Девети*. Профашистките ѝ възгледи от 1940/1944 г. постепенно се покриват с публична забрава. Остава само фигурата на несправедливо репресиран автор, съчетаващ ноборидобита декларативна лоялност към комунистическия режим с все по-отдалечаващо се антикомунистическо минало, което обаче няма как да бъде забравено и действа като упование за мнозина тогавашни българи – напрежение в публичното битие на Мутафова, което не затихва дори след смъртта ѝ през лятото на 1977 г.

⁵⁶ Вж. за обстоятелствата около написването на предговора-самокритика, за спорното му авторство и прочее подробности по този случай в: Дойнов, Пламен. *Самокритическата възраст на литературата (1946–1962)*. – В: *Принудени текстове. Самокритика на български писатели (1946–1962)*. Съст. П. Дойнов. Кралица Маб. Департамент „Нова българистика“ на НБУ. С., 2010, с. 58–62.

⁵⁷ Вж. тези наблюдения в: Полагелиева, Вера. *Спомени за достойни българи*. Второ издание. Изис-София, С., 1998, с. 184.

⁵⁸ Вж. този факт в: *Автобиография на Фани Попова-Мутафова* – ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 198, л. 5.

⁵⁹ Това свидетелство е дадено в: Полагелиева, Вера. *Спомени за достойни българи...*, с. 161.

⁶⁰ Вж. *Указ № 2508 на Държавния съвет на НРБ от 28 октомври 1972 г.* – ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 198, л. 28.

⁶¹ Вж. *Писмо на председателя на СБП Камен Калчев до ЦК на БКП [7 март 1963]*, с което моли за мнение дали на Фани Попова-Мутафова да бъде възстановено членството в организацията – ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 198, л. 4.

⁶² Вж. за мнението на ЦК на БКП, оповестено от секретаря на СБП Николай Янков пред УС на СБП: *Протокол № 5 от заседание на Управителния съвет на СБП [28.07.1963]* – ЦДА, ф. 551, оп. 2, а.е. 68, л. 298.

⁶³ Пак там, л. 298–299.

⁶⁴ Вж. резултатите от гласуването: Пак там, л. 299.

⁶⁵ Вж. впечатлението и оценка за тези отношения в: Полагелиева, Вера. *Спомени за достойни българи...*, с. 176, с. 187.

⁶⁶ Вж. например спомена за преиздаването на книгата „Велики сенки“ (1967) в: Стоянов, Анастас. *Дъщерята на страданиято. – Български писател*, бр. 12, 28.03.2000.

Между истината и милостта

Разговор с Милена Фучеджиева, автор на филма „Ваймар експрес“

Милена Фучеджиева е писател, сценарист и режисьор. Неотдавна по екраните излезе нейният документален филм „Ваймар експрес“, в който тематизира инициативата на министерството на пропагандата на Третия райх за създаване на Европейски писателски съюз (ЕПС), с фокус върху фигурите на три от поканените да членуват в него личности – българката Фани Попова-Мутафова, норвежеца и Нобелов лауреат Кнут Хамсун и французина Робер Бразийак. В основата на филма е изследването „Новият нацистко-фашистки ред за европейската култура“ от Бенджамин Мартин (Benjamin G. Martin). „The Nazi-Fascist New Order for European Culture“. Harvard University Press, 2016), който е и консултант на продукцията. Участват Алехандро Двергсгал, Паамен Дойнов, Катя Зографова, Александър Кьосев, Капка Кънева, Туре Рем, Жизел Сапиро, Лейф Хамсун (внук на Кнут Хамсун) и др. За филма и историите, свързани с него, говорим с Милена Фучеджиева на 12 октомври 2023 г.

Трябва да започна с една уговорка: участвам във филма „Ваймар експрес“, но в този разговор ще се изнеса малко встрани. Нека за начало да попитам коя е най-голямата изненада след първите прожекции на филма?

Не знам дали е изненада, но много хора ме поздравяват за това, че филмът е честен. За мен е голям комплимент, защото съм се старала да бъде такъв. Другата реакция е, че най-после се говори открито за неща, за които много хора не биха искали да се говори. Биха предпочели по-скоро да продължаваме да смятаме определени хора само за жертви, без да ни интересува цялата истина около техните биографии. Това не се изчерпва само с Фани Попова-Мутафова. Разбира се, в конкретния случай с този филм, това е тя. Никои не е говорил до този момент, поне аз не съм срещала, за отношението на Фани Попова към Дора Габе като към еврейка. По-скоро за липсата на отношение към нея, което на практика е мълчаливо одобрение на Закона за защита на нацията. Докато Багряна е защитила колежката си, без да е съвсем ясно дали са приятелки или не, защото отношенията им са били сложни. Дори съм изненадана от възторга на много хора към филма, защото като че ли в обществото ни явно има липса на директно говорене. Всеки нещо се опитва да скрие, да го каже наполовина, да не се изкаже напълно: Хайде да не ровим много, да не излезе нещо и това, мисля, ни е увредило по някакъв начин. Това накърнява и отношението към литературата и историята като цяло.

Може ли да се каже, че филмът „Ваймар експрес“ в крайна сметка е демитологизаторски? Защото в него развенчаваш митове около няколко личности...

Той е демитологизаторски единствено за Фани Попова-Мутафова. Кнут Хамсун отдавна е демитологизиран в Норвегия, а за французина Робер Бразийак да не говорим...

Той дори е демонизиран във Франция...

Е, не е преследен демонизиран, защото е бил доста неприятен антисемит...

По-скоро е осъден, убит и тотално забравен...

Като писател той не е от ранга на Хамсун и Фани Попова. Бил е много млад и не е развил таланта си, ако въобще е имал талант. Но пък Бразийак е оставил следа с първата история на киното и затова ми беше любопитна неговата история. От една страна, той пише в съавторство първата история на киното, а от друга – осъден и убит през 1945 г. като колеборационист и краен антисемит. Тогава крайнодесните във Франция страдат заради неговата смъртна присъда. Те смятат, че не може да се убива писател и т.н., но във филма Жизел Сапиро е дала отговор защо е бил убит и защо французите са били по-безапелационни дори от Народния съд в България. На мен това ми направи силно впечатление. Оказа се, че във френския съд не е било нужно да призовават свидетели, които да дават показания. Писателите са съдени единствено по това, което са писали и публикували – доста брутална практика. Как така няма да дадеш възможност на някой да каже нещо все пак положително за тях, да ги оставиш да се защитят по някакъв начин! Това беше голяма изненада за мен. А Фани Попова я демитологизираме и определено филмът се занимава с това...

Биха могли да те обвинят, че си избрала само три личности от общо 37 души основатели на прогерманския Европейски писателски съюз и че този избор до голяма степен предопределя гледната точка на филма. Ами ако беше избрала други трима?

Е, знаеш, че няма кой друг да избере от България!

Така е, но би могла да избереш например интересния случай с Джовани Папини от Италия, който е много своеобразен. Нямаше ли и други?

Да. С италианците ситуацията е по-различна. Част от тях после са минали към Съпротивата... Джовани Папини пише с презрение, дори с ирония и подигравка, за инициативата да се създаде Европейски писателски съюз.

Да кажем още, че Джовани Папини е заместник-председател на същия този Европейски писателски съюз. Но Папини все пак настоява за подчертаване на италианското културно превъзходство и много се гразни от „простите“ германци...

Точно така. Някои от французите също са гледали по този начин на съюза. Отнасяли са се с презрение към цялата работа, но все пак са участвали. Искали са да имат представителство там, защото към онзи момент е изглеждало, че Хитлер ще спечели войната. Всичко е вървяло по възходяща за Третия райх линия и затова са мислели, че трябва да се включат в такава обещаваща писателска инициатива.

Във филма ми липсва и аналогията с политиката на Сталин за стимулиране на „културния писателски туризъм“ на западни интелектуалци в Съветския съюз през 30-те години на XX век.

Разбирам. Но това е отделен филм.

Все пак върхновението на Гьобелс за създаване на Европейски писателски съюз и за „писателски екскурзии“ из Третия райх е предизвикано от този сталински опит.

В началото исках да направя този паралел, но после усетих, че това може да отмести фокуса от конкретната националсоциалистическа инициатива.

Давам си сметка, че се навлиза в друга необятна тема... Но тя е важна, понеже съществува очевидно съответствие между културните политики на двата тоталитарни режима. Макар и със значими видоизменения, моделът е един.

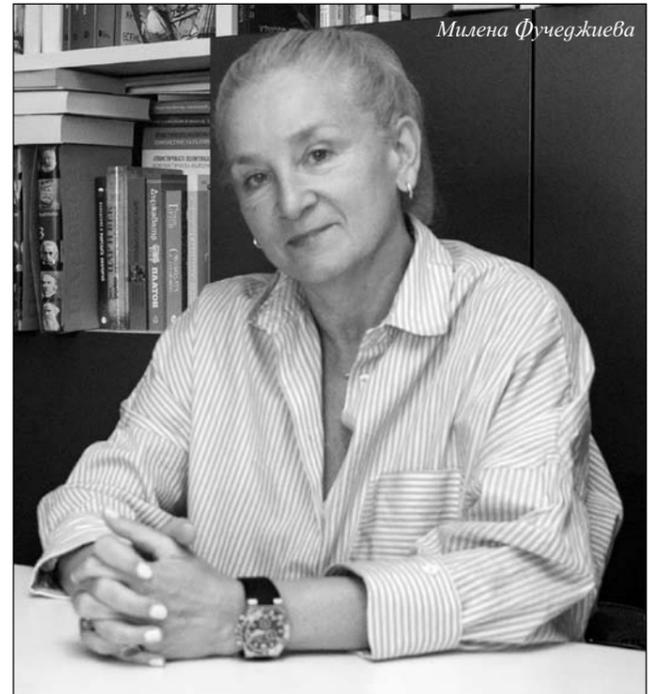
В предварителното ми интервю с Бенджамин Мартин той беше говорил за това. Аз исках да го включа, обаче нямаше как, защото записът не беше с добро качество. После той не поиска да го повторим в следващото интервю. За мен също е важен паралелът между СССР и Третия райх. Гьобелс е видял успеха, който са имали Съветите, канейки „на гости“ Пол Елюар и други леви френски писатели. Разбрал е, че те, връщайки се във Франция, започват да хвалят доброто отношение на СССР към литературата, впечатляват се от грижите на държавата за съветските писатели и т.н. Развеждат ги с рекламна цел, както после хората на Гьобелс развеждат други писатели из Германия.

В Съветския съюз ги развеждат, но иначе изнасят писателските си форуми в Западна Европа. Това са т.нар. „конгреси за защита на културата и на мира“. Правят ги в Испания, във Франция и другде, но ги финансират със съветски пари и с прякото участие на съветските тайни служби.

Но целта на Москва и на Берлин е еднаква.

Говори Йозеф Гьобелс. Среща на европейски писатели във Ваймар през 1941 г. Стопкадър от филма „Ваймар експрес“

Видях колко е безмилостен филмът. Не се ли изкуши да споменеш някакво литературно алиби? Например по-ясно да подчертаеш, че Хамсун е бил националсоциалист, но все пак има значими произведения. Ето, в някои от твоите публични изяви преди показването на филма ти съветваше младите хора да прочетат романа му „Глаг“. Или пък можеше да кажеш, че историческите романи на Фани Попова-Мутафова са върхновият. Особено за XX век те са силна историческа проза...

Романите на Фани Попова-Мутафова са респектиращи. Във филма съм оставила Капка Кънева да казва тези неща. Не исках аз да бъда коментатор на литература. Исках просто да кажа каква е причината да направя този филм и какъв е бил пътят ми към него. Единствено това. За мен Капка Кънева играе ролята на майка на едно дете – човек, който индиректно работи с литературата. Тя не е писател, а художник илюстратор и читател на Фани Попова-Мутафова, който много харесва книгите ѝ. Това го има във филма: аз по никакъв начин не стоя срещу нейната литература. Напротив, смятам, че сега се правят опити от някои български изследователи да кажат, че литературата ѝ е националистическа и съответно – фашистка, с което аз категорично не съм съгласна. Да, тази литература е високопатриотична, но това са исторически романи, на които целта им е да представят историята правдиво. Доколкото знам, тя е ползвала книгите и статиите на Петър Мутафчиев. Той е най-големият историк на онова време и не можем да я упрекнем. Естествено, че става дума за романизираните версии на историята. Това са жанрови книги. Те не са от ранга на „Глаг“ от Хамсун, която е велика книга. За мен този роман на Хамсун няма граници, няма време. Това е литература от най-висока класа – визионерска, модерна, въпреки че е писана в края на XIX век. Създадена е от човек, който не е завършил дори средно образование, живял е в бедност. При Фани Попова-Мутафова ситуацията е по-друга. Тя е висококултурна дама, избрала жанрово писане, което и сега е доста успешно. Не познавам човек, който да не е чел нейните книги с любов и възторг и аз не искам да посягам на тези чувства, в никакъв случай. Искам просто да говорим истината. Няма нужда да сме влюбени в персоната, в „светицата Мутафова“. Е, не е светица! Светици няма. Има ли светец сред съвременните писатели?

За влюбения в словото и читател тя би могла да е светица. Като жертва на Народния съд съпричастие то към нея нараства още повече... Ще ти кажа какъв страх имах преди филма. Опасявах се да не би махалото на отношението към Фани Попова да се залюлее рязко и докрай в обратната посока, т.е. да се твърди, макар и индиректно, че тя не е жертва, а „фашистка“, която си е „получила заслуженото“. Това означава, че под някаква форма може да се реабилитира Народният съд, който е антиконституционен и безчовечен, но все пак току-виж се оказал „справедлив“. Защото не е справедлив!... В едно твое интервю преди премиерата на филма ти спомена, че Мутафова „леко се е отгървала“, нещо от този род... Да, продължавам да го казвам, макар да зная, че наистина не звучи добре.

Звучи безсърдечно.

Какво значи безсърдечно? В това не влагам емоции. Тя е осъдена на 7 години затвор, но е лежала 11 месеца.

Когато инвентаризираме годините и месеците, присъдени от Народния съд, стъпваме на тънък исторически лег...

Да не говорим, че след това започват и да ѝ преиздават книгите.

Съгласен съм. На фона на съдбите на други осъдени хора нейната съдба не изглежда безнадеждна. Дори има парадокс: сред писателите (имах предвид само автори на художествена литература) тя получава най-тежката присъда от Народния съд, а лежи най-малко. Разбира се, нямам предвид условно осъдените. Тя лежи по-малко време дори от хора, осъдени на една година, които почти си я излежава.

Имало е милост към нея като към жена. Това трябва да го подчертаем, защото българският Народен съд почти не е съдил жени. Заради болестта ѝ също е имало някаква милост към нея.

Това звучи госта оптимистично и ласкаво за Народния съд... Не знаем как е било точно.

Никога няма да узнаем, но все си мисля, че повечето хора са я харесвали и не им е било лесно да я оставят да умре в затвора. Защото на тях им е било ясно, че тя вероятно е щяла да умре там. Била е с госта крехко здрава. Все пак към нея е проявена някаква минимална чобещина.

Народният съд е зло и каквото и да си написал преди това, не си заслужил такова „народно правосъдие“.

Но се оказва, че подобен съд е наказвал навсякъде в Европа. Това не е само български феномен. Тук са се престарали с убийствата.

Нека да разигря едно смекчаващо винамата обстоятелство за Фани Попова. Тя не е институционален представител на нищо и никой в Европейския писателски съюз, т.е. тя не представлява никаква институция.

Е, била е избрана за шеф на българската секция в съюза.

Да, разбира се. Но тя е избрана за такава от самия Европейски писателски съюз, а не е упълномощена от българска институция. Отива в Германия в лично качество. Вярно е, че в един момент дъвсмислено играе ролята, че представлява Съюза на българските писатели, което по-късно се превръща в проблем за нея, но фактически се подвизава в публичността като „свободен артист“ с националсоциалистически и прохитлеристки убеждения, идващ от страна, която е съюзник на Третия райх. Впрочем голямата доза омраза към нея от страна на българските ѝ колеги се дължи именно на това, че използва авторитета на СБП, без да има изрично пълномощия за това.

Освен това много са ѝ завиждали. Завистта, знаем, е огромен фактор в България.

Искам да кажа, че тя по никакъв начин не представлява никаква българска институция. Тя дори не е била оторизирана, да кажем, от вестник, списание или някакво друго издание. Тя не отива там като колаборационист, като предател и т.н., защото идва от съюзническа държава на Райха. Тя отива, нека така да го нарека, като един чистосърдечен националсоциалист...

Но Кааре Бьорсен – един друг норвежец, поет, също нищо не представлява, освен себе си. Много от тези писатели са си само писатели и не представляват никакви държавни институции.

Сигурно е така. Искам да подчертая само позицията на Фани Попова в българския контекст. Иначе не е случайно, че много от учредителите на Европейския писателски съюз не представляват никакви сдружения, което е показателно. Това са хора, които не се смятат за представени от тогавашните си държави, но се смятат за достатъчно обгрижени и признати. И това е още един мотив да участват в германската инициатива. Как изглежда това в норвежкия и във френския контекст при Хамсун и Бразийак?

Пьер Дрифо ла Рошел, фашист и антисемит, който е участвал в това пътуване из Германия, се самоубива, преди да започнат процесите във Франция, защото му е било ясно какво ще се случи с него. В Норвегия няма кой сред писателите, освен Кнут Хамсун, който да е толкова отявляно пронацистки настроен.

Той съсредоточава всичко върху себе си?

Да, категорично. В Норвегия кой друг не е създавал такава нацистка пропаганда, както и в България. Всъщност има и други гласове освен Фани Попова, но не и сред известните български писатели.

У нас имаме изявени националсоциалисти журналисти, но не и писатели...

Хамсун е адекватен на Фани Попова-Мутафова. Всъщност той се е радикализирал още през 30-те години. При нея според мен това става късно. Тя е на около 40 години, когато тръгва „германският влак към славата“. Тогава Фани Попова грабва тази възможност и тича с нея, както казват американците.

Тя е готова за този момент. Точно през 1941 г. се отприщва нейното пронацистско пристрастие. Още преди това проявява симпатии към Райха, но с включването на България на страната на Трестранния пакт пропагандното ѝ писане ескалира... Последните обаче са различни. Например в Норвегия Хамсун са го ненавиждали заради неговия

националсоциализъм. Имало е омраза към него. Такава към Мутафова не е имало. Говоря за българските читатели.

Първо, България не е била окупирана от Третия райх. И второ, след войната в Норвегия са извършили сериозна работа за преработване на своето минало. Ние тепърва се опитваме нещо да правим в тази посока и разговорът върви трудно.

Има много силна съпротива срещу този разговор. Филмът е и за това – за задълбочаване на разговора... Любопитно е, че в Норвегия историята е обратна – след войната там са хвърлили в лагери комунистите. Сега ги реабилитират, защото всъщност са участвали в съпротивата срещу фашизма. Светът е луд по някакъв начин. Те имат граница с Русия. Много от норвежците ненавиждат руснаците, защото са били окупирани и ги е страх. Те са обратното на нас, но по някакъв странен начин има неща, в които се събираме.

А не се ли изкуши да включиш във филма малко повече от т.нар. „художествени“ или „игрални“ елементи?

Не може повече от това, защото иначе е по-добре да се направи игрален филм.

Според какви правила ли не може, или ти смяташ така?

Това е мой избор. Не бида. Във филма избягвам всякаква буквализтика. Всичко в игралните сцени е по-скоро метафорично. Например в купето, когато виждаме Фани Попова да спи. Тя е със затворени очи и пред прозореца преминава „парад“ с носии – тя снува „националната идентичност“ и мечтае за триумф на тази идентичност. След това пишат кафе, а край тях минава влак с натоварени за Бухенвалд евреи, но хората в купето не го забелязват, защото си говорят за други „важни неща“. Това са разработени сцени, както в много документални филми. Анимацията е малко по-буквална. Защото за редица факти не разполагаме с документални кадри. Например цялата история с дъба на Гьоте... Този дъб много ме впечатли. Гьоте е седял под него и е пишел. По-късно през войната дъбът се оказва на територията на концлагера Бухенвалд. Накрая го унищожават бомбардировките на съюзниците. Дърво с огромен значение. Многозначен символ.

Нямаше ли необходимост от повече цитати от прохитлеристките статии на Фани Попова-Мутафова?

Не исках да прекалявам. Аз все пак малко я пазах. Изпитвам и някакво чувство за вина, защото започнах филма със съчувствие към нея...

Да, в началото и в края на филма се извиняваш за това...

Извинявам се, защото животът ми е минал с мисълта за един страшно онеправдан човек. Това, че след затвора през комунистическия режим я следят, отново я арестуват и се опитват да я върворят в лагер, я прави отново жертва. Втория път тя вече не е жертва заради написаното от нея (защото вече е осъдена за това), а защото някаква жена я наполява, че Фани Попова уж щяла да участва в някакъв антиправителствен преврат. Агенцията на ДС пък я защитава, която е нещо като нейна приятелка. Казва, че това не е вярно, и всъщност я спасява. Има различни драматични обрати в живота на Фани Попова-Мутафова, които са много интересни, но представляват друг филм. А моят филм е върху друга конкретна тема, която излиза извън границите на България. Не исках да ваят цитати от нейни публикации, защото достатъчно е „обвинена“ от фактите. Просто не съм искала тя да говори с думи от своите статии, за да не се самообвинява.

Наистина при едно по-обилно цитиране Фани Попова щеше силно да се приближи до образа на Бразийак.

Да, има страшни, ужасни неща...

Макар че при Бразийак има пряка подкрепа и дори призив за геноцид, докато при Мутафова това го няма все пак. Важно е да го подчертаем.

Оставаше и това да го има! Тогава нямаше да имам милост към нея. В този филм просто щеше да е разпъната.

Нямаме никакви документално свидетелство, оставено от Фани Попова, или дори мемоари от друг човек за нея, където тя да подлага на преценка антисемитизма си. Не, няма. Аз не знам кой да го е правил изобщо в България.

Защото повечето хора си правят равностойка в никакви ситуации през живота си. Не говоря за принудителните самокритики в ранната Народна република, а за естествен размисъл в самота...

Комунизмът имаше двойствено отношение към еврейството. Думата „ционизъм“ беше обвинение и бяхме на страната на Палестина.

Антиционизмът е другото име на антисемитизма, т.е. легалното име при комунистическия режим.

Фани Попова-Мутафова сред пътуващата писателска група в Германия. Стопкадър от филма „Ваймар експрес“

Съответно аз мисля, че на нея, да си прави такава преоценка и през ум не ѝ е минавало просто защото официалната политика е била такава. Кое то е много странно. Сега си даваме сметка за тези неща. Но видях в литературния музей, че Фани Попова е правила много опити да се хареса на комунистическия режим. Тези опити дълго време не са били успешни. Писала е писма, събрала е един сборник с разкази... Стана ми тъжно, защото тя не е била способна да види как изглежда отстрани. В този сборник отпреди 9 септември 1944 г., който тя предлага да се преиздаде, преобладават разкази за трудовия човек. Но например в разказа за една шивачка се описва как героинята стои пред витрината на един магазин, разглежда разкошни кожи и платове и си мечтае да отиде на бал като дама от висшето общество. Разказът е толкова „буржоазен“, че е чудно как Фани Попова не си е давала сметка за това. Абсурдно е било да бъде издаден. Да, момичето е било бедна шивачка, но мечтата ѝ е буржоазна. Тогава тя трябва да мечтае за професията на тъкачка многомашиничка, а не да ходи на бал с хубав тоалет.

След излизането от затвора Фани Попова-Мутафова наистина активно се заема да си създаде отечественофронтовска биография. Полага много усилия за това.

И това е против мита как тя не е правила такива опити. Няма такова нещо. Това е инстинкт за самосъхранение. Кой може да я обвини? Тя има син, има и внучка.

Има и мъж, Чавдар Мутафов, който е в концлагер.

Тя и семейството ѝ е трябвало да оцелеят.

Това е съдбата на жена, която се опитва да спаси семейството си. Това също е много важно. Категорично!

Когато съм правил сравнения със съдбите на други хора, осъдени от Народния съд, най-острият дисонанс е с победението на Змей Горьнин. При него се проявява изключителен стоицизъм и се прилага друга стратегия. Тя е пак стратегия за оцеляване, но не чрез приобщаване и преобразяване... Имал ли е деца?

Имал е съпруга, но не и деца. Вероятно заради това е можел да си позволи да бъде по-горд. На него също са му предлагали да си направи самокритика, за да го възстановят в Съюза на писателите. Още повече че той няма никакви „фашистки прояви“, нито прохитлеристки статии. Таксувам го за „великочуждски шовинист“. Но той отказва да си направи самокритика. В затвора пише стихотворения и епиграми. Всъщност никога не спира да пише, т.е. не се отказва от литературата – напротив. Но се отказва от официалната литературна публичност и използва алтернативни острови на публичност. Публикува под псевдоними в религиозни издания на Светия синод, прави свои самиздатски книги, труп архив от стоици антикомунистически епиграми и т.н. Това го казвам, за да регистрирам различните стратегии на осъществяване.

Това е друга интересна история...

Още какви истории ти се ще да разкажеш с камера?

Захванала съм се с нещо, което е още по-неприятно. Не пожелах да изляза от Втората световна война. До такава степен в момента ми е противно съвременното, че искам да си стоя в миналото. Имах две силни съвременни теми, които ми бяха интересни, но не ми се излиза от Втората световна война. Голямата идея на бъдещия ми филм е „Какво прави страхът от човека!“. Кръстила съм този проект... Хайде, ще го кажа друг път.

Разговора води ПЛАМЕН ДОЙНОВ

Михаил Неделчев: Ако не минеш поне един път на ден през площада „Славейков“, значи не си софиянец...

Кой е кварталът на твоето детство? Какво помниш от него и как днес се виждаш тогава там?

Това е улица „Хан Аспарух“, писателската махала и малките Пет къшета... Въпреки че имам раздвоение, защото преди това като бебе сме имали някакви апартаменти на ул. „Иван Асен II“.

От Орлов мост нататък?

Да. Когато сме излезли от „Майчин дом“, сме отишли първо там. Но много скоро е трябвало да отидем в Панчарево, защото са започнали бомбардировките. През цялото време на евакуацията сме били там. Така че най-ранните ми години са по-скоро панчаревски години, след което вече всички сме се прибрали в къщата на „Хан Аспарух“.

Скоро след 9 септември 1944-а ли се прибирате или по-късно?

Да, скоро след 9 септември.

Значи си бил на около две-три години?

Да. Това, което знам за панчаревското ми детство, са по-скоро разкази на родителите ми, отколкото мои спомени. Нашата вила в Панчарево беше голяма – осем стаи и две веранди; във всяка стая имаше настанено по едно евакуирано приятелско семейство. Баща ми или някой друг от мъжете слезаха до София, за да видят дали са живи и здрави къщите и изобщо какво става – какво е бомбардирано и какво не. Точно срещу нас на ул. „Аспарух“ беше паднала бомба върху една еврейска къща и отнесла цялата ѝ задна част... Всъщност всичко това са истории, които по-късно са ми разказани. Имал съм приятелка – еврейско момиче, с което сме другарували в тези най-ранни години и което, заедно с родителите си, заминава след това за Израел. Живеели са във външните стаи, откъм улицата, защото отзад всичко е било разрушено...

Значи Панчарево е твоят бебешки квартал...

Да, бебешкият ми квартал, въпреки че и след това имам много спомени и красиви снимки от Панчарево... Имам снимка, която не мога да намеря в момента, с едно красиво палтенце и със заешка якачка, въобще – буржоазно момченце, с хубави грешки, които постепенно изчезват от следващите снимки, т.е. започваме да обедняваме, и то доста бързо. Най-важният ми спомен, който пак не е точно спомен, е как съм имал една кошничка и като съм чуел сирените за въздушна тревога, съм казвал: „Има лога“ и съм тръгвал към скривалището, което е било в съседния двор на нашите много симпатични съседи, селски хора. Скривалището е било изровено и вградено в започващия от техния двор баир. Най-ранното ми детство е било всъщност военно детство. След това обаче съзнателните ми години са на улица „Хан Аспарух“. Нашата къща беше все още отворена назад. Казвам „все още“, защото после се случи един особен феномен и всички къщи и дворове се затвориха. Хората престанаха да си ползват дворовете. Това се отнасяше и за нас.

Какви бяха дворовете, когато не бяха използвани?

Дворовете си бяха доста хубави, с чудесни беседки и асми.

А защо не се използваша?

Защото се укрехме.

Как така?

Укрехме се в апартаментите и се загуби навикът да се ползват дворовете и дори балконите, бих казал. Това затваряне в апартаментите се случи някак много бързо. Макар че, естествено, моето детство беше щастливо, но по други причини.

Къде играехте в квартала?

На улицата. По улицата я минеше една кола на един час, я не. Играехме футбол, народна топка, какво ли не. Освен това вдигахме кутии с карбид.

Взривяхте?

Това си беше обичайна практика тогава. Вземахме една газена тенекиена кутия с пробита дупка, която така се слага във водата, че да няма отверстие и се пуска карбид. Той започваше да шупти. Не помня с какво се запалваше всичко това. Кутията хвърляше нагоре,

като разпръскваше пясък и вода. Беше голямо шоу. Естествено, играехме много и на топчета, на гуди.

На стъклени топчета?

После се появиха стъклени топчета. Първоначално бяха гуди.

Какво представляват гудите?

Плътни топчета от глина. Играехме в нашата махала, но често воювахме и със съседни махали. Тогава и децата, и семействата се познаваха. Разбира се, имаше и граматични моменти. Например бяха ми купили колело и аз го дадох на Тошко Влайков (внука на професор Влайков), който трябваше да отиде донякъде и се оказа, че там са му го откраднали. Голяма грама беше, но след това ми го възстановиха.

Върнаха ти твоето колело или някакво друго?

Друго колело ми дадоха. Но моето, старото, беше много красиво.

А с какво и докъде пътувахте? Как се придвижвахте из София, освен може би пеш?

Ние не сме пътували. Ако отивахте, да кажем, до Семинарията – с трамвай. Тогава тя беше преустроена в Дворец на пионерите, където бях активист. Първоначално участвах в кръжочка по математика и след това в кръжок по експериментална химия. Тогава изнесох доклад (може би съм бил в трето отделение) за историята на числата. Баща ми и чичо ми, неговият брат, който беше гениален чертожник, ми бяха направили прекрасни схеми. Качиха ме на едно столче (или на нещо друго) и аз с един показалец разказвах по тези схеми. Беше голяма акция. След това участвах в кръжок, където например се сипваха две бледи течности и резултатът беше една синя течност. Кръжок по някаква специална химия.

А в кои градинки те водеха като дете?

Най-ранният ми спомен е от Княжеската градина. Баба ми ме водеше там. Тогава нямаше никакъв паметник на Съветската армия. Там видях един човек, който ми направи огромно впечатление. Той беше с дълга коса и бяла брада, облечен в нещо като расо, някакво специално дълго палто – стоеше и хранеше гълъбите, те кацаха върху него...

Отрупан с гълъби?

Така съм го запомнил. Баба ми каза: „Това е Майстора“ и ми обясни какъв голям художник е. Това е един от най-приказните ми детски спомени. Баба ми често ме водеше в Княжеската градина. Там бяха сложили един стар самолет, по който децата се катерехме. Водеха ни, разбира се, и в Борисовата градина, която никога не сме наричали „Парка на свободата“. Такива названия в нашето семейство не се употребяваха. Както, когато ходехме във Варна, никога не сме я наричали „Сталин“, след като я бяха преименували така.

И когато сте минавали с влака през Шумен, не сте го наричали Коларовград...

Разбира се. В нашето семейство не желяехме да свикнем с тези нови названия.

А кои бяха градинките и другите места навън след ранното ти детство?

Градската градина пред Народния театър не беше много популярна. После се ходеше на Шапките (на „Солунска“ и „Такев“). Сега има някакви магазини там. Тогава не беше застроено и стояхте отвън в Млечния бар. Но това е доста по-късно.

Имаш ли спомени от сладкарници в детството?

Най-прекрасната сладкарница, която беше емблема на нашия квартал, но която бързо ликвидираха, беше

Фондаджийницата, специална сладкарница за фондани. Това са виенски бонбони с пълнеж, с орехи и с глазура отгоре. Правеше ги един унгарец. Намираше се на „Раковски“ срещу кръчмата „Видинска среща“. Там сега има магазин за чорапи или нещо подобно. Беше много важна сладкарница. Но тогава вече бяха започнали да унищожават сладкарниците. Комунистите много мразеха сладкарниците и нормалните квартални кръчми. Ликвидираха ги, защото хората се събираха там. Аз например ходех да прибирам баща си, който след работа отиваше да изпие по една-две чаши в „Бай Спас“ на ъгъла на „6 септември“ и „Графа“. Сега там има някаква джонерджийница. Баща ми седеше в „Бай Спас“ с архитект Делковски и други важни господа. Казваха ми: „Седни и изпий една лимонада“ и аз ги чаках да си свършат приказките. После прибрах баща ми. Това беше крайъгълна кръчма в моето детство. По-късно свикнахме да ходим в „Дивите петли“ и другаде. На площад „Славейков“ имаше нещо като сладкарница или бистро, казваше се „Варшава“. Сега е банка. Тези забедения бяха ужасни. В тях нямаше нищо. Едни опушени места... Но за нас ходенето там беше събитие. Пак ще кажа, комунистите мразеха този градски бит. Те малтретираха градовете. Най-малтретируваният град, както знаем, е Русе. Но и София беше доста малтретиран град. Само на улицата, на която сега живее „Ангел Кънчев“, е имало 12 кръчми – от площад „Гарибалди“ до улицата, която води към НДК. Сега те малко по малко се възстановяват. Но едно време са били истински кръчми, които са действали като квартални клубове. Там са се събирали мъжете от квартала, пък и по-разтрпаните жени.

От какви магазини се пазаруваше? Кой магазин ти правеше най-силно впечатление?

Не бих казал, че става дума за магазини... В детството ми най-голямото приключение беше да занесеш нещо за печене на фурна и след това да отидеш да го вземеш. Тогава все още съществуваха фурни, в които се носеха най-различни печива – гювеч или друго. Две такива имаше на ул. „Ангел Кънчев“. Държяха ги най-често македонски преселници, възрастни господа. Там ставаха разговорки... Впрочем една от най-прекрасните ми по-късни преживелци в Созопол е когато направихме огромен домашно изпечен гювеч. Веднъж ни омръзнаха кебапчетата и другите подобни гадости и решихме да си направим постен гювеч. Но в какво да го направим? Изпросихме си от едни съседи поцинковано бебешко корито и сложихме в него 2-3 килограма картофи, 2-3 килограма патладжани и какво ли не още. Изсипахме и един литър олио. После двамата души го отнесохме на пекарят (в Созопол също имаше такива пекарни). Пекарят така ни се възхити и ни каза: „Момчета, вървете на плажа, аз ще се оправя“. Обръщам го, поливал го с вода и стана нещо невероятно вкусно. Ядохме го в къщата на художника Аушков, където сега е заведението „Сантана“. Но Созопол е друга работа... Изобщо имах различни пътувания в детството, които продължиха по-късно в юношеството и младостта. Това не бяха хаотични, а ритмични, ритуални пътувания. Например в началото на юни идваше един камион на ул. „Аспарух“, ние го натоварвахме с покъщнина и така заминавахме на вилата в Панчарево.

Родната къща на Михаил Неделчев на ул. „Аспарух“ № 62 по време на реконструкцията си през 30-те години на XX век

Лятно пребиваване...

Да, лятна ваканция – три месеца. После оттам, от Панчарево, пътувахме за Варна или за други места, но се тръгваше от лятната ни къща...

Кога откри книжарниците на София? Какво помниш от тях?

По време на моето детство все още имаше малки антикварни книжарници, които ги държяха най-често руски емигранти. В тях можеха да се намерят всякакви интересни книги. Често ходехме по маркаджийници (при

филадельти). Едната беше собственост на чехкия или немкия, не помня. Но във филателията имаше и книги, и други неща. Помня една дама там, която казваше: „Момшеници, вземете! Това е много хубаво марко“. С нея водехме дълги разговори. Тогава събирах марки. Имам класьори от онова време. Все още имаше неща като книжарница на Чипев. Тя беше почти подземна – в мазето на мястото, където Чипев са имали книжарница... От там те водеха някакви книги. Иначе самата книжарница им я бяха взели. По „Солунска“ също имаше малки книжарници.

Какво друго правеше тогава? Да си ходил на детски школи?

Няколко години свирех на пиано. Несполучливо. Вуйчо ми беше цигулар. Всъщност по-скоро той беше моят неформален духовен наставник, а не баща ми. С вуйчо ми имахме диалог. Един ден му казах: „Не, аз ще свиря на цигулка!“. Отказах се от пианото и започнах с цигулката. Ходех на уроци при вуйчо ми, който живееше на горния етаж на къщата. Урокът обикновено завършваше със скандал, защото бях калпав цигулар, но все пак бях научил някакви мелодийки. По-важно обаче беше, че през цялото време аз пребивавах в зала „България“. Култът ми към нея датира от съвсем невръстна възраст. Както казвам често, от бебе ходя в зала „България“. Тя е щастлива хетеротопия. Иначе, макар и да скрибуцах с цигулка, тя ми помогна в казармата да се сдобия с много отпуски. С нея участвах в общоармейски фестивали. От време на време ротният ми казваше: „Ще участваш във фестивал“, а аз: „Цигулка ми е в София“, той: „Какво прави там?“, аз: „Дадох я на поправка“. И хоп – три дни отпуск, за да си взема цигулката от София. А на фестивалите свирех едно и също.

Е, имало е полза от свиренето... През кои училища премина? Имаше ли там учители, които са те белязали трайно или завинаги?

Започнах в първо отделение в училище „Парчевич“ – на ъгъла на ул. „Парчевич“ и ул. „Ангел Кънчев“. Учителката ми беше все още „госпожа“ – Тодева. След това, тъй като живеях на ул. „Аспарух“, трябваше да отида в Шесто средно смесено училище – любимото ми училище, което по мое време беше гимназия. Там свирех в оркестъра към училищния хор. Бях концертмайстор на вторите цигулки. Нашият преподавател Янев беше прочут училищен хормайстор и диригент. Имах и любими учители – не толкова от прогимназията, колкото от гимназията. Любима наша преподавателка (не мога да я нарека „другарка“, защото беше дама) се казваше Грекова. (Много ни тормозеха тези обръщения „другарко“ и „другарю“, не можехте за свикнем с тях.) Преподаваше ни математика. Тя беше леденостудена лейди. Красива, студена жена и можеше да те убие с едно презрително изречение, просто да те закопае. Въобще не ни се караше, не викаше, но имаше страхотен авторитет. След това видях 2-жа Грекова в Америка при едно от моите ходения там. Тя беше отишла при дъщеря си. Аз бях там като депутат след 1989 г., на някакво посещение. Като я видях, просто се стъписах и отидох да ѝ целуна ръка.

Други учители?

Спомням си за Слънчева. Имахме една учителка с фамилия Слънчева в отделението, която вече беше „другарка“. Но също прекрасна учителка. Имахме ужасна учителка по литература, която според мен беше милиционерска съпруца. Игваше с една прилепнала рокля и имаше глупавия навик да ходи назад между редиците и да чете стихотворения. Сашо Скандала от нашия клас я чакаше на последния чин и когато тя се докосваше до него, той правеше някакво движение, тя се изчервяваше, но никога не му направи скандал. Трябва да кажа, че аз съм от един невероятен клас. И друг път съм споменава, че класът имаше общ успех 5,65. Аз бях от средните ученици и завърших с 5,80. Имахме 14 пълни отличници и това бяха абсолютно реални оценки, не завишени. Бяхме и зубрачи, и купонджии. Направихме си частен кръжок по философия на тавана в нашата къща. Освен това сами учехме латински и изучавахме разни фрази. Когато другарката по литература ни изпитваше, ние ѝ ги казвахме без да ги превеждаме и тя много се гразнеше. Философията беше много важна. В Шесто училище

повечето бяха стари и добри учители. Титулярката по история също беше много добър преподавател, но излезе в майчинство и оиде да я замести един възрастен, вече пенсионирани историк. Той е всъщност моето въдъхновение по отношение на историята. Цитираше на френски, немски, английски, латински и старогръцки и разбира се, превеждаше цитатите. Той просто ни показва какво е историята. Беше солиден господин с мустаци. Как да му кажеш „другар“ на такъв човек! Към него избягахме обръщенията. Не му помня името, за съжаление. Ходеше със сако от твид, с малко захабени грехи. Не беше елегантен човек, но всъщност изглеждаше много изискан. С невероятна излъчване.

Кои бяха твоите любими градски места в детството?

Разбира се, площад „Славеиков“. Ние се въртахме около този площад. Ако не минеш поне един път на ден през него, значи не си софиянец. Такова минаване валидизираше твоята софийскост. Същото се отнасяше за „Раковски“. На ъгъла на „Славеиков“ и „Раковски“ седеше Караджата – легендарна фигура. Той беше провален актьор. Няколко пъти кандидатствал във ВИТИЗ и все не го приемали. Седеше изправен на ъгъла с наполеоновска стойка, с дълга коса, мушал ръката си под ревера и гледеше строго. Никога не съм говорил с него. Той беше много важен персонаж. От време на време го вземаха за разни епизодични роли.

Иначе просто така си стоеше на ъгъла?

Да, стоеше и гледаше. Тогава „Славеиков“ беше пълен с всякакви хора. Не беше празен както сега. Особено вечер на „Славеиков“ се събираха зозите и суингите и ние ходехме да ги гледаме. Те си имаха компании и ние минавахме покрай тях. Седяха по час, час и нещо и оттам отиваха някъде. Прибираха се вкъщи или отиваха някъде на жур, тогава купони още нямаше. Оттам няколко пъти вдигаха зози и суинги и ги изпращаха в лагер, в Ловеч. Това бяха момчета и момичета, с тесни панталони, къси поли или с конски опашки (не знам защо комунистите ги мразеха толкова), вдигаха ги оттам и ги изпращаха в лагер. Ужасно нещо. Ние не се смесвахме с тях. Трябва да кажа, че съществуваха йерархии тогава. Имаше компании от по-възрастни, включително и в нашата махала, които бяха сериозни хора и с тях не се смесвахме.

Ти с какви приятели движеше?

Най-близкият ми приятел по онова време, в ранните ми ученически години, беше Владимир Лекарски. „Народната власт“ абсолютно „справедливо“ беше взела тяхната къща на улица „Шипка“, но тъй като бащата на Владко беше звенар, им бяха дали още по-прекрасна къща, под наем обаче, с махагонови мебели – къщата на генерал Тантшилов на „Патриарх Евтимий“. Делеше ни нашата барака в двора, където държаха инструменти. Ние разглобихме бараката и минавахме през дуварите. Живеехме непрекъснато заедно, когато все още се обитавахме нашият двор, който постепенно разрушихме. Във всички нас гремеше някакъв антибуржоазен синдром. Отмъщавахме по някакъв начин за буржоазното минало на нашите родители.

Неосъзнато?

Да. Това беше много интересно. Дори разрушихме прекрасната беседка в нашия двор на „Аспарух“. Водеше ни някаква деструкция, стремеж да унищожим следата от буржоазното минало.

Каква ярка случка помниш от тази времева граница – между буржоазното и пролетарското минало?

В моето ранно детство имахме слугиня, която живееше долу в сутерена. Тя беше важен персонаж в семейството. Тя си тръгна и постепенно започнахме да се съгъстяваме.

Живеехте все повече хора в къщата?

Да. Слава богу не ни отнеха никакви къщи и имоти, но имахме квартиранти – Магерови и други...

Настанени при вас?

Не, ние нямахме настанени. Магерови бяха нормални хора. Долу в сутерена живееше нашата слугиня, която имаше дъщеря, а тя пък имаше син. Той стана футболист. След това замина за Париж. Той е човекът, който издаде есетата на Георги Марков във Франция.

Това да не е Пеев?

Да, Ванко Пеев. Той емигрира. Намериха го обесен по-късно. От Държавна сигурност бяха пуснали слухове за неговата хомосексуалност и го намериха обесен в Париж. Но това е доста по-късно. Най-разтърсващото събитие в моето детство беше, когато се удави бащата на Владко Лекарски. Той беше спортист – най-добрият ни фехтовчик, участник в олимпийски игри, национал, треньор. Асен Лекарски. Удави се по време на някаква школа. Тренирал е някакви момчета по фехтовка. Влезли са в морето при мъртво външение и един от младежите е започнал да се дави. Асен Лекарски го е спасил, но

Баба Маргарита със своите внуци

водата го е завлякла навътре... Симеон (по-големият брат на Владко) беше убеден, че това е операция на ДС и всъщност баща му е убит. Те са от тежък буржоазен род – тъстът е фабрикант и т.н., въпреки че след 9 септември 1944 г. той е бил военен аташе. Бяха от офицерски род. Това беше голяма трагедия. Тогава взехме Владко два-три дни при нас. Майка му беше фина, изискана дама, с швейцарско потекло. Много трагично го преживя тази молада и красива жена. Това е може би най-трагичното събитие от моето детство.

Ако сравниш образа на София от твоеето детство с образа на София от днес, как би определил този град?

София вече е полицентричен град. Няма само един център и такъв трябва да бъде един истински голям град. Това е нормално. Днес има хора, които никога не минават през площад „Славеиков“ например, докато преди това активните градски хора задължително минаваха оттам и по улица „Раковски“. Сега има хора, които живеят в други градски пространства, без да стигат до старите централни места. И това е съвсем естествено. И второ. Днес София е изключително жив град, включително и в кварталите, където са се оформили различни центрове около мазазини, паркове, клубове и т.н. Това е прекрасно. Сменен е социалният стил. Няма го усещането за „махалата“ и за принадлежност към нея. Ние тогава живеехме в махали. Нашата, по-голямата махала на площад „Славеиков“, беше в конкуренция с махалата на Докторската градина, където се беше смесила старата тежка буржоазия с новата комунистическа буржоазия. Тази конкуренция беше нещо много съществено в тогавашния софийски живот. Разликите между нас се проявяваха включително и в нашите летувания в Созопол и на други места. И там – край морето – се делеяхме на различни махали.

С кои литературни творби свързваш най-силно София? Кои са най-важните „софийски произведения“?

Имаше един текст, който четях при всяко връщане в София от Панчарево – поемата „В меката есен“ на Валери Петров. Четях го ритуално, макар да прескачах „партизанските“ пасажи. Това за мен беше много важна софийска идентификация.

Значи това е било след 1960 година, защото поемата, струва ми се, е оттогава... През 1962 г. за нея на Валери Петров присъжда Димитровска награда.

Така ли? Аз имам усещането, че я чета открай време. Четях и „Тавански спомен“, т.е. някои от ранните поеми на Валери Петров. Други такива софийски текстове за мен бяха стихотворенията на Иван Пейчев.

Ранните, „декагентските“ му стихотворения?

Да. Както и различни повести със софийски сюжети, които вече съм забравил.

А кога откри „Птица над пожарницата“ от Константин Константинов?

Късно. Но той тогава беше важен с „Път през годините“. Моите литературни увлечения се реализираха по-скоро чрез списанията – през „Мисъл“ и „Демократически преглед“, които аз четях като ученик. Имах ги може би от гядо ми Михаил, имам ги и досега – подвързани в цели годишници. Сигурно така са ги продавали, вероятно са били подвързани от самите редакции. Разбира се, притежавам и отделни книжки от тях. Това четях, включително и различните очерци на г-р Кръстев за университета, на Тодор Влаиков и много други... Софийските пътища на литературата нямат край.

7 август 2023 г.

Разговора води ПЛАМЕН ДОЙНОВ

Малките Пет къщи в София отвисоко

Двадесет дни във великия Райх

Фани Попова-Мутафова

Преживяното в Германия далеч надмина най-смелите ми предположения. Това бе пътуване-приказка. И както тъй искрено заяви норвежкият поет Кааре Бьорген: „Ние се намерихме внезапно хвърлени в очарованието на една въздушна мечта“, действително гостите писатели имаха възможност в разстояние на 20 дена да видят, чуят, изживеят, царски посрещани и изпращани, неща, за които са копняли и мечтали цял живот: да чуеш Моцарт в Залцбург; да посетиш през един слънчев ден Меерсбург и от старинния Конрадинов замък, от прозореца на Южната кула, там, където тъй често се е облягала най-великата немска поетеса Анета фон Дросте Хюлсхоф, да наблюдаваш очарован царствената панорама на Алпите, дълбоката синева на Боденското езеро, докато в сърцето ти тихо звучи някой безсмъртен стих на Анета...

Да видиш във Франкфурт стаята, в която се е родил Гьоте и стаята, в която е изпуснал последен дъх във Ваймар, да пътуваш край брега на окичения с лозя, старини и легенди весел Рейн, да преживееш очарованието на една сутрин в Шьонбрун, заслепен от великолепието на Виенския барок, а след това да живееш жадно могъщата красота на новата немска архитектура, тъй съвършено въздушна в новото канцелрство в Берлин.

Но би ли могло в няколко страници да се разкаже, да се опише всичко преживяно, всичко видяно през тия 20 дни? Затова всеки би могъл да си представи колко трудна бе задачата ми, когато на чая, даден в замъка Тифурт, край Ваймар, внезапно ми казаха, че трябва да говоря няколко

минути пред апарата на тонфилма, за прегледа на Уфа, като изразя впечатлението си от нашето пътуване. Всичко бе толкова хубаво, толкова много. Обясниха ми, че трябва да говоря на български, защото филмът ще се прожектира в България. Заедно с мене бяха поканени да отидат горе на втория етаж, в специално инсталирано временно ателие, още четири души делегати: представителите на Италия, Испания, Унгария и Румъния. Всеки трябваше да говори на своя роден език.

Нахлухме връз обувката си дебелите филцови чехли, с които само се ходи връз скъпия, старинен паркет на замъка-музей и отидохме в салона, който цял гореше в ослепителните светлини на прожекторите.

Странно, неповторимо чувство. Да говориш за пръв път пред обектива на тонфилмовия апарат, в салона, където някога Гьоте е разговарял с крал Август.

Пътуването ни започна от град Бон, свещеното място за всички поклонници на Бетховеновия гений, продължи по Рейн, фантастично хубав със забуените си в сребриста мъгла замъци, през Шрасбург, където останахме поразени от могъщата красота на катедралата, през Боденското езеро, съединяващо в себе си красотата на севера и юга, през Мюнхен, града, в който се зароди хитлеристкото движение, слаба искра преди 20 години, огромен пламък, който грее и осветява днес цяла Европа, през Виена, скъпоценен съд, който носи следи от парфюма на едно чудно минало, но който днес се пълни с живите, буни струи на едно ново време, през Берлин, където представителите на днешната европейска литература чуха от устата на министъра г-р Гьобелс най-добре изразени идеите, които ги вълнуваха през време на цялото

им пътуване – и най-последно днес се намираме в замъка Тифурт, край Ваймар, мечтания град на всички почитатели на великия олимпийец. Когато бързата кола ни носеше по пътя, от Ваймар за Тифурт, неволно си помислих за Гьотевата родина, разделена на толкова кралства, херцогства и княжества, когато големият поет е минавал същия път, за да пие кафето си с великия херцог, сравнявайки я с днешната велика, обединена Германия. Обиколката ни завърши. Мисълта ми отива с благодарност към великия мъж и неговите първи сътрудници, които създадоха големия Райх и които ни дариха това приказно пътуване. Пътуването ни завърши на другия ден, когато сам м-р Гьобелс дойде със самолет във Ваймар, за да открие лично „Изложбата на книгата“ във Ваймар, завършиха с едно дело, родено спонтанно в сърцата на всички участници, чужди и немски писатели: създаването на новия съюз на европейските писатели. Достоеен първи председател еднородно бе посочен и избран Ханс Кароса. С това Германия поемаше и културно водачество на нова Европа.

Дневник, бр. 12606, 2 януари 1942.

Фани Попова-Мутафова, 1941 г.

Това няма повече да продължава

Как се извърши чудото на Хитлер

В един момент, когато германците гласуваха, когато единият трамваен билет струваше три милиарди марки и когато съмнителни чужденци бяха нахълтали като скакалци в Германия. Върху тези и други страни и почти фантастични събития разпраща, по лични наблюдения, увлекателно, писателката Фани Попова-Мутафова.

Намираме една от най-големите български писателки, г-жа Фани Попова-Мутафова, и я помолихме да ни разкаже нещо интересно из своя живот, което е направило силно впечатление на нея самата или се е отразило върху творчеството ѝ. Любезна, както винаги, тя започна така: Ще искам да ви разкажа нещо особено, нещо фантастично и невероятно из моя живот. Бих казала – какво по-фантастично от това, че съм се родила в Севлиево, града на най-големите фантасти: поети, философи, бунтовници; гнездото на женската еманципация, социализма, дългоизма, есперанто; пълната противоположност на практичния си съсед Габрово. Това за начало.

Но ако поровя в детското си спомени, пак намирам нещо фантастично в главоломната смяна на впечатленията, които можеха да поразят и един възрастен, а не само едно четири-пет годишно момиче. Да имаш за най-силно преживяване пъстрия шум на севлиевския пазар, с красивите му многоцветни грънци и изведнъж да се намериш сред водовъртежа на многомилонионния Париж, сред купящата суета на булевардите му, да играеш край зелените морави под Айфеловата кула и накрая един хубав ден (моите родители имаха навик да ме водят навсякъде със себе си) при едно посещение в Отьой, да усетиш как един член от френската комисия те вдига на ръце и те слага връз историческото легло на Наполеона, казвайки:

– Нека тази малка българка запомни, че някога е седяла връз леглото на императора...

Думите и впечатлението останаха запечатани в паметта на детето, което е трябвало някога да стане писателка. Да не си виждала никога театър и да те заведат в Гранд Опера, където в кулоарите любопитните французи шепнеха подир монголската физиономия на баща ми (който бе командирован за покупка на топове, ала там носеше цивилно облекло):

– Елжапоне!

Да не си слушала нищо по-хубаво от старовремските песни на гряд са попа от Калтинец, който обичаше вечер, на лунна светлина, да си съпровожда тихичко с тамбурата, докато баба ми ни разправяше как боляринът Добри и калузерът хаджи Еньо строили селската църква и училище и да се намериш в Театро Реджио в Торино и да поемаш с жадно детско любопитство музиката на Верди и Гук...

Тези впечатления са оставали неизгладими следи у мене. Може би тъй свикнах да не се учудвам на нищо и да приемам най-големите изненади в живота си със странно хладнокръвие. Затова не възроптах, когато след голямата война видях баща си да съблича униформата с червените лампази и заедно със свалените пагони да сваля от себе си много илюзии за верността на приятелите и чистосърдечето на лгоете.

Малцина останаха еднакво любезни към бригадния командир и към касиера на дружество „Последна грижа“, който продаваше ковчези на улица Витошка. Често пъти с ужас си мисля, какво би станало от разглезената генералска дъщеря, ако съдбата навреме не ѝ бе помогнала да опознае живота в най-суровата му истина. Ала все пак не мога да отпрека, че най-фантастичното време от моя живот са ония чудни дни от 1923 година, прекарани като студентка в Мюнхен.

Това бе някаква постоянна нереалност, някаква вечна приказка, която ни караше да живеем в непрестанна треска, готови всеки миг да се събудим и да помислим, че всичко е само сън.

Това бе времето на германската инфлация, когато един велик народ се гърчеше в мъките на своята неволя под равнодушния поглед на целия свят. Тогава прихълци от всички страни бяха нападнали земята на борсови маниаци, използвайки страданията на лгоде, които се бореха за своя живот.

Ние, чуждестранните студенти се бяхме превърнали на облак скакалци, които нямаха време за друго, освен да следят бюлетините с курсовете и да тичае от банка на банка и да сменяме валута. Тогава чужденецът можеше за десет лева да си купи шапка, за петстотин лева да си направи смокинг, сутрин едно пиано струваше десет хиляди лева, на обяд ставаше седем хиляди, а навечер още по-малко. Имаше хора, които си бяха закупили по сто чифта ризи, по двадесет чифта обувка. За някого разправяха, че си взел великолепен роял за три хиляди лева. Когато българският студент пристигнеш и по ценоразписа искаше в хотела стая, която имаше най-евтина цена, отведяха го в луксозни апартаменти с отделна баня и приемна, и там той не можеше да спи от вълнение, че може да е станало някаква грешка.

А в това време професорът ми по пиано ходеше с орфанци ръкави, работеше в незатоплена стая, жена му готвеше само и вечно картофи, когато, разбира се, ги имаше. По улицата виждах изтощени старици, които се подпират край стените, за да посъберат сили и продължат пътя си. Заплатата на чиновника в началото на седмицата беше предвидена за да храни семейството по на три-четири

дена. На втория ден не стига за един хляб, тъй невероятно скачаха цените, тъй астрономични ставаха цифрите на банкнотите. Докато се отпечата новите банкноти, марката беше винаги спаднала до чудновати размери. Това бяха дните, когато за един билет в трамвая плащаме три милиарда марки, половин кило месо струваше два милиона. Това бе наистина фантастично. Ала имаше нещо по-фантастично. Сред тази призрочна игра на гледища и цифрите се яви един човек, сам, непознат, само с няколко фанатици след себе си, който казва:

– Това няма повече да продължава!

Името на Адолф Хитлер се произнасяше с удивление. Един фантаст: Четяхме „Фолкишер Беобахтер“ и недоумявахме. През един мъглив есенен ден тихият Мюнхен наруши обичайната си добродушна атмосфера. Улиците се изпълниха с камиони вържени войници. На Одеонеплац отекнаха пукотевици. Проля се кръв. Когато излезе от затвора, Хитлер не се побоя да започне отново. Когато марката се стабилизира, почна обратната страна на медала. Скакалиците си отидоха там, откъдето бяха дошли. А чуждите студенти почнаха жестока борба с неизказано високия курс. Парите, които по-рано харчихме за два месеца, сега ни стигаха за една седмица. Всичко излишно купено се продаваше и залагаеше. Докато по-рано купувахме торта за три лева и оставаше често пъти неизядена, после обикалях целия град, за да търся по-евтина леца, която ядохме три дена. Останаха тия, които бяха отишли наистина само за да учат. Германия се бе позовала на века на един неин син. Невероятните пророчества на „Фолкишер Беобахтер“ почнаха да стават действителност.

Днес, когато бляхът на Адолф Хитлер е изпълнен, може би мнозина не могат да разберат неговия чуден възход. Ала тия, които са преживели в Германия страшната 1923 година знаят какво може да направи силата на една идея, на една упорита воля. Затова тия дни за мене остават пог знаци на някаква фантастична сила.

– Друго? Нека отминем случаите, които жените обичат да си разправят при здрач и захлупена чашка кафе, случки за сънища, пророчества и съдба. В живота, в дните ни от последните години има събития по-странни, по-парадоксални и от най-добрата измислица. Но аз разправих прегомо за себе си и вярвам, че най-сетне сте доволен от нашето интервю. След време, когато сигурно ще могат да се споменават повече имена на хора и дати, ще мога и аз да ви разпраща по-интересни неща.

Око, бр. 86, 26 ноември 1940.

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Амелия Личева (гл. ред.)
Пламен Дойнов, Йордан Ефтимов, Ана Букова,
Бойко Пенчев, Камелия Спасова, Мария Калинова,
Емануил А. Вугински
Малина Томова
Печат: „Нюзпринт“
Адрес: СОФИЯ 1000 ул. „Георги С. Раковски“ 108
Банкова сметка: BG56BPB179401049389602, BIC – BPBVBGSS
„Юробанк България“ АД
Издава Фондация „Литературен вестник“
<https://litvestnik.com/>
<http://litvestnik.wordpress.com>

ISSN 1310 – 9561 ВОДЕЩ БРОЯ Пламен Дойнов